

Bobek, M. - Molek, P. - Šimíček, V. (eds.)
KOMUNISTICKÉ PRÁVO V ČESKOSLOVENSKU
Kapitoly z dějin bezpráví

Hynek Baňouch
METODY, MOTIVY A CÍLE
STUDIA KOMUNISTICKÉHO PRÁVA

Vzor citace:

Baňouch, H. Metody, motivy a cíle studia komunistického práva. In Bobek, M. - Molek, P. - Šimíček, V. (eds.) Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita: Brno, 2009, str. 259-294. Přístupné na <http://www.komunistickepravo.cz>

Tato kapitola byla v plném znění zveřejněna ke studijním a výzkumným účelům na internetových stránkách

<http://www.komunistickepravo.cz>

Všechna práva vyhrazena.

Hynek Baňouch

Metody, motivy a cíle studia komunistického práva

Obsah

Několik poznámek k dnešnímu zacházení s komunistickým právem

1. Vybrané rysy právního systému
 - 1.1 Ústava, základní práva jednotlivce, nezávislost justice a dělba moci
 - 1.2 Zákon platí (když Strana řekne a nedotkne se to policie)
 - 1.3 Povaha sovětského pojetí trestního práva: politická funkce
2. Spoutaná společnost
 - 2.1 Centralizace, byrokratizace, etatizace
 - 2.2 Utváření nové společnosti
 - 2.3 Destrukce neprávnických protivah moci a ostudná role vědy
3. Použitelnost informací
 - 3.1 Úspěšná propaganda, informační blokáda a manipulace jazyka
 - 3.2 Zdroje poznání kontextu práva a práce s nimi
 - 3.3 Soudní spisy a rozhodnutí a důležitost jejich systematického studia
4. Komunistické právo dnes
 - 4.1 Kontinuita práva? Hypotéza čekající ověření
 - 4.2 Tíse působící socialistický normativní systém
 - 4.3 Vyrovnaní s minulostí

METODY, MOTIVY A CÍLE STUDIA KOMUNISTICKÉHO PRÁVA

Několik poznámek k dnešnímu zacházení s komunistickým právem

HYNEK BAŇOUCH

ZÁKLADNÍ LITERATURA: Arendtová, H. Původ totalitarismu. Oikuméné: Praha, 1996; Aron, R. Demokracie a totalitarismus. Atlantis: Brno, 1993; Balík, S., Kubát, M. Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů. Dokořán: Praha, 2004; Dahrendorf, R. Úvahy o revoluci v Evropě, který měl být zaslán jistému pánovi ve Varšavě. Nakladatelství Evropského kulturního klubu: Praha, 1991; Drakulič, S. Jak jsme přežili komunismus. Nakladatelství Lidové noviny: Praha, 2005; Hazard, J. Communists and Their Law. A Search for the Common Core of Legal Systems of the Marxian Socialist States. University Chicago Press: London, 1969; Kaplan, K. Československo v letech 1945–1968 (1.–4. díl). SPN: Praha, 1991–93; Kelsen, H. Communist Theory of Law. Stevens & Sons Ltd.: London, 1955; Popper, K. R. Otevřená společnost a její nepřátelé, II. Vlna proctví: Hegel, Marx a co následovalo. Oikuméné: Praha, 1994.

„Neúplná informace, je-li pravdivá, je způsob, jak lhát a přitom říkat pravdu.“¹

Tato studie je dílčím shrnutím zkušeností s úskalími popisu povahy komunistického práva. Omylům zde podléhají i vysoce erudovaní a zkušení lidé.² Věřím, že tato publikace bude hojně čtena právníky i laiky, a proto snad neuškodí upozornění na důsledky zdánlivě banálních faktů, které vyplývají z celkově pokrouceného vnímání práva. Stručně řečeno: v komunismu věci často znamenaly něco jiného, než o sobě říkaly. V právu tato poučka platí vrchovatě.

Důležité detaily jsou přehlíženy. A tak soudce, když posuzuje rozsudek z roku 1950, vezme si knihu z roku 1950 a usuzuje z ní na tehdejší praxi. Výsledkem je váhavé a nepřesvědčivé vyhovění stížnosti pro porušení zákona podané ve prospěch „kulaka“. Soudce je totiž přesvědčen, že skutková podstata trestného činu byla naplněna („on ale ty dodávky skutečně krátil“), a přehlédne doklady zvuče, které se nalézají ve spise, jež má před sebou. Právní teorie zná pojem *otráveného jablka*. Není právní literatura vyrobená v době mocenského monopolu KSČ takovým otráveným jablkem a nejíme i dnes plody z jablka takto vypěstovaného? Publikace, které obstály před bdělou stranickou cenzurou, nejsou užitečné. Našemu soudci by pomohla studie o řízení kriminalizaci vedené diskriminační teorií třídní nenávisti. A lze pokračovat dále. Trestní právník posuzuje věc z hle-

¹ Schumpeter, J. A. Kapitalismus, socialismus a demokracie. CDK: Brno, 2004, str. 282.

² Přesvědčil jsem se o tom například v diskusích s právníky Konfederace politických vězňů, či s televizními dokumentaristy a publicisty.

diska trestního řádu z roku 1953, ale neuvědomí si, že díky chybě v právním informačním systému pracuje s verzí trestního řádu, která je nesprávná, protože obsahuje důležitou procesní garanci, která však po určitou dobu neplatila. Nebo soudkyně s úspěchem tvrdí, že ČSSR dopřávala soudcům soudcovskou nezávislost a že existoval právní stát, ale toto tvrzení nikdo nekonfrontuje s historickými výzkumy, neboť jsou roztroušeny v různých studiích.³

Naznačené problémy jsou vidět spíše při zaměření k akčním, nikoli normativním aspektům tehdejšího práva, neboť jde o otázky každodennosti práva. Niž uvedený text není studií historickou, protože ji nepíše historik, který by disponoval vědomostmi získanými systematickým sledováním historické literatury. Jde o reflexi vývoje práva. Se zaměřením na právo byly studovány citované historické práce.

Dalším okruhem otázek je téma nezpochybnovaných předpokladů o vztahu společnosti a práva. Mnohé automatické předpoklady při studiu komunistického práva neplatí a zradí nás, pokud na ně budeme spoléhat. I vzdělaný novinář poznamená, že: „znárodnování bylo po válce celosvětovou módou“,⁴ což je pravda jen částečná. Komunistické znárodnování mělo významnou zvláštnost. Slovníkem Karla Marxe šlo o „vyvlastnění vyvlastňovatelů“, tedy o znárodnění zásadně bez kompenzací.⁵ Pro takový postup je přiléhavým označením jak znárodnění, tak konfiskace či krádež. Ty ale jinde neprobíhaly.

Profesor Státní university Ohio J. Quigley formuloval hypotézu, podle níž západní právní svět přejímá sovětské právní myšlenky.⁶ Podkladem analýzy byly oficiální sovětské právní texty a prohlášení sovětských představitelů, což je nejcitelnější slabina podobných metod, neboť jestli mezi právem a společností existuje vždy nějaká mezera, pak mezi realitou a právem, jež komunistické režimy vystavovaly ven, je rozdíl ještě mnohem větší.

1. Vybrané rysy právního systému

„Právo nelze chápat zjednodušeně redukované na pouhý legislativní text, ale musí být zkoumáno ve svém praktickém působení.“⁷

Dnešní právník při studiu právních případů, které se odehrály v době vlády komunistické strany, záhy zjistí, že v komunistickém právu neplatí některé ob-

³ Srov. bod 42 nálezu Ústavního soudu ze dne 17. 7. 2007, sp. zn. IV. ÚS 23/05, <http://nalus.usoud.cz>.

⁴ Martin Weiss: Klíčový podnik Baťa, Lidové noviny, 24. 11. 2007.

⁵ Hazard, J. *Communists and Their Law. A Search for the Common Core of Legal Systems of the Marxian Socialist States*, University Chicago Press: London, 1969, str. 172.

⁶ Quigley, J. *Soviet Legal Innovation and the Law of the Western World*. Cambridge University Press: Cambridge, 2007.

⁷ Tento sociologicko-právní imperativ formuluje Irena Pelikánová ve svém příspěvku Právní úprava ekonomických vztahů v období 1948–1989, její povaha a důsledky. In: Malý, K.,

vyklé axiomy. Právo jako nestranný nástroj nebylo potřeba. Státní majetek byl zvýšeně chráněn,⁸ trestní právo mělo otevřeně diskriminační povahu. Zastavme se u některých odlišností.

1.1 Ústava, základní práva jednotlivce, nezávislost justice a dělba moci

„Jediné pravidlo, kterým si v totalitním státě může být každý jistý, je, že čím jsou vládní úřady viditelnější, tím menší je jejich moc, a čím méně se ví o existenci nějaké instituce, tím mocnější se nakonec ukáže.“⁹

V Rusku byl vyvinut model, kdy za vládou zdánlivou stojí vláda skutečná; zdánlivá vláda potřebovala nimbus posvátnosti psaného zákona; ústava dala pozadí pro vlastní bezzákonnost.¹⁰ Tento princip zdánlivosti provázel režim po celou dobu jeho existence.

Kdybychom sledovali jen ústavní texty, budeme potěšeni. Ústavy obsahují garanci mnoha práv až komfortních. A všichni mají příkaz vykládat a aplikovat právo v souladu s Ústavou a jejím duchem a zásadami.¹¹ Ústava 9. května garantovala například soukromé vlastnictví.

Nelze se divit síle názorů, podle nichž bylo komunistické právo v pořádku, a pokud se jej dotčení nedovolali, je to jejich chyba. Jenže kde se dovolávat ochrany ve státě, který nemá ani správní soudnictví, ani ústavní soud a kde ústavní činitelé beztrestně vydávají příkazy k eliminaci ústavně zaručeného práva? Dábel se zkrátka skrývá v detailech. Sovětské ústavy jsou holou fikcí.¹² *„Základní práva byla vyhrazena [v ústavě 1918] pracujícím.“¹³*

„Základní právo je socialistickým státem stanovená a v ústavě zakotvená možnost, která dovoluje každému občanu volit způsob a meze svého chování, využívat poskytnuté mu výhody jak v osobním, tak ve společenském zájmu.“¹⁴ Zákon tedy nebyl kolíkem vytyčujícím prostor svobody jednotlivce a právní řád se rozešel s konceptem legitimního očekávání. Občan práva dostal od státu a měl být opatrný při jejich užívání. Stát vystupoval jako subjekt, jenž stanoví základní práva a svobody.¹⁵

Soukup, L. (eds.) *Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989*. Karolinum: Praha, 2004, str. 452.

⁸ Hazard, cit. výše, pozn. č. 5, str. 461, 462 a 473.

⁹ Arendt, H. *Původ totalitarismu*. Oikuméné: Praha, 1996, str. 550.

¹⁰ Tamtéž, str. 542.

¹¹ § 171 Ústavy 9. května a do začátku roku 1969 čl. 111 odst. 2 věta druhá Ústavy ČSSR. Nyní třeba čl. 152 odst. 4 Ústavy SR. Ústavní soud nově obnoveného demokratického právního státu musel tuto strukturálně právní notoriety vlády práva obhajovat výkladem.

¹² Aron, R. *Demokracie a totalitarismus*. Atlantis: Brno, 1993, str. 135–138.

¹³ Tamtéž, str. 135.

¹⁴ Vojevodin, L. D., In: *Kolektiv Světová socialistická soustava a státní výstavba v evropských socialistických zemích*. Orbis: Praha, 1977, str. 293.

¹⁵ Tamtéž, str. 295, 330, 341 a 343.

Záruky neměly nediskriminační charakter, ale odpovídaly zhoubné ideologii třídní nenávisti, nebyly „třídně neutrální“.

Oprávnění občanů při ochraně základních práv a svobod byla povýtce omezená a zprostředkovaná, avšak teoretici se přirozeně vyhýbali přímočarému pojmenování tohoto faktu. Zmínky o garanční roli ústavy, natož o její přímé aplikaci, nebylo možno očekávat; vše pokrýl pojem socialistické zákonnosti.¹⁶

Svobodný jednotlivce jako základ státu přestal existovat, resp. se stal nedostatkovým zbožím. I jen letmé setkání s policií rozvinulo pomocí rafinovaných metod strach.¹⁷

Liberální právní řád je postaven na ochraně jednotlivce (a menšiny) proti většině. Sovětská politická teorie na to šla z gruntu jinak: stačilo získat „přesvědčováním“ většinu a ta pak byla oprávněna cokoli vnutit menšině. „*Soudruh Stalin učí: Vedení je zajišťováno metodou přesvědčování mas, jako hlavní metodou, kterou strana působí na masy. To však nevylučuje, nýbrž předpokládá donucení, je-li toto donucení založeno na důvěře a na podpoře strany většinou dělnické třídy, používá-li se ho vůči menšině poté, co byla přesvědčena většina.*“¹⁸ Kdopak by si vzpomněl, že se takto realizuje zájem menšiny, resp. jednotlivce? Hlavní je neztratit důvěru dělnické třídy, kterou získáme propagandou. Kruh se uzavírá. Ze slov nepokrytě hovořících o uzurpaci společnosti mrazí ještě dnes.

Prostor svobody je obtížně hájitelný bez autonomní majetkové báze. Směrem sám k sobě si byl stát dobře vědom souvislosti materiálního zajištění s rozhodovací volností, což dohledáme jak ve stalinské ústavě, tak v učebnicích mezinárodního práva. K občanům tak velkorosý nebyl. Jen v rovině zbožného přání zůstalo toto konstatování Zdeňka Neubauera vyřčené v roce 1947, že: „*v rozporu mezi celkem a jedincem bude sice v nastávající dějinné [...] spíše vítězit celek, avšak že přece tam, kde půjde o přímý rozpor obou zájmů, bude sféra osobnosti jedince respektována i nadále. Neboť svobodný jedinec, svobodný především ve sféře duševní, zůstává a patrně i zůstane uznávanou civilizační a kulturní hodnotou. A to i jako účel i jako prostředek pro duchovní zájmy celku.*“¹⁹

Dělba moci na zákonodárnou, výkonnou a soudní formálně zůstala, ve skutečnosti však přestala existovat, vše se podřídló směrnicím mocenské skupiny.²⁰ Pro-

¹⁶ Srov. např. Macur, J. Otázky výzkumu právních záruk občanských práv v socialismu. In: Kolektiv autorů, Úloha socialistického státu a práva v dalším rozvoji socialistického společenství a při realizaci komplexního programu socialistické hospodářské integrace. Ústav státu a práva ČSAV: Praha, 1975, str. 87–104 a 315–320.

¹⁷ Drakulič, S. Jak jsme přežili komunismus. Nakladatelství Lidové noviny: Praha, 2005, str. 67–70.

¹⁸ Studěnikin, S. S., Vlasov, V. A., Jevtichijev, I. I. Sovětské administrativní právo. Orbis: Praha, 1952 (rus. 1950), str. 167.

¹⁹ Neubauer, Z. Státověda a teorie politiky. Slon: Praha, 2006, str. 311.

²⁰ Kaplan, K. Československo v letech 1945–1968 (1.–4. díl). SPN: Praha, 1991–1993, 1. díl, str. 35 a 38.

to by měl každý chápat, že se při výstavbě ústavy svobody na troskách starého monopolu jediné strany musí především postarat o rozdělení a rozmělnění moci.²¹

Taktéž suverenita byla suverenitou zvláštního druhu, což ukazuje jak příklad Rady vzájemné hospodářské pomoci, která byla mocenským nástrojem zcela v rukou SSSR, tak chování SSSR na našem území, kde konal, co zrovna uznal za vhodné. Vedle invaze v srpnu 1968 můžeme uvést aktuální otázku raket s jadernými hlavice-mi, o jejichž rozmístění informoval SSSR dotčené státy jen tak mimochodem.²²

Dosavadní kontrola moci zanikla. Kontrolní mechanismy – občanská společnost, veřejné mínění, parlament, soudy, svobodné volby aj. – byly vyřazeny. Vznikal však svébytně orientovaný kontrolní mechanismus. Tvořily jej mocenské skupinky a jejich instituce, které sledovaly pouze plnění svých směrnic a rozhodnutí. Vše bylo formálně kryto ústavou,²³ přičemž neexistovala nezávislost soudní moci; v protiústavní praxi má justice funkci nástroje boje o socialismus. Prokuratura *dohlížela* i na soudce.²⁴ Strana kontrolovala, jak jsou plněny její úkoly. Uspořádání, kde na soudce dohlíží prokurátor, bylo naprosto unikátní (a z hlediska ústavního incestní). Směrnice ministerstva ukládaly soudcům řídit se prokurátorovými stanovisky a respektovat jeho návrhy trestů. V případě nesouhlasu rozhodovalo ministerstvo. Bez kontroly nezůstal žádný článek systému. Na adresu obhájců pronesl ministr Čepička dne 14. 11. 1949:²⁵ „*Některým advokátům otrnulo a vystupují na obranu obviněných, zatímco jejich úkolem je podporovat žalobu.*“²⁶ Následovala čistka mezi advokáty a výběr těch, kteří mohli působit v politických procesech.

„*Nezávislost soudů v justiční správě zůstává jedním z nejdůležitějších znaků západních režimů.*“²⁷ V systému centralizované monopolní moci naopak nemůže být nic mimo stranickou kontrolu. Opakem je potvrzena teze, podle níž je podřízení policie a administrativy soudům (zákonu) skutečně nezbytné pro udržení režimu ústavního a liberálního. Nezávislost soudců byla definitivně zlikvidována jejich opakovanou volbou národními výbory či parlamentem, novým systémem

²¹ Dahrendorf, R. Úvahy o revoluci v Evropě v dopise, který měl být zaslán jistému pánovi ve Varšavě. Nakl. Evropského kulturního klubu: Praha, 1991, str. 83.

²² Zpráva ČTK ze dne 21. 5. 2008. „*O rozmístění sovětských raket v Československu a bývalé Německé demokratické republice píše ve svých vzpomínkách i tehdejší ministr zahraničí Bohuslav Chňoupek [...] prý přišlo běžnou poštou. Na osmi rádcích včetně oslovení prý stálo, že na území ČSSR a NDR budou rozmístěny rakety.*“ Stejným způsobem se podle Chňoupka o raketách dověděl i jeho východoněmecký kolega.

²³ Kaplan, cit. výše, pozn. č. 20, 2. díl, str. 51–53 a str. 81.

²⁴ Kaplan, cit. výše, pozn. č. 20, str. 52.

²⁵ Tři dny poté a deset let po smrti Jana Opletala byl vynesena drakonický rozsudek na moravskými katolickými studenty – srov. např. Procházka, A. V boji za ústavnost. CDK: Brno, 2008.

²⁶ Kaplan, cit. výše, pozn. č. 20, 2. díl, str. 52.

²⁷ Aron, cit. výše, pozn. č. 12, str. 37.

soudního rozhodování a vedoucí pozici prokurátora.²⁸ Už Ústava 9. května zahrnuje do slibu soudců povinnost dbát nařízení úřadů, vůči nimž přestali být soudci nezávislí. V letech 1949–1950 hrozilo Ministerstvu spravedlnosti soudcům, kteří se odklání od návrhů prokurátora, např. přemístěním, předčasným penzionováním, k čemuž nezdá se došlo. Volba soudců uzákoněná v roce 1952 fakticky rušila princip neseditelnosti soudců a jejich (znovu)ustavení činila závislým na vůli národního výboru (a tím i strany).

Odpor k rozptýlení moci stojí i za silou odporu teorie k buržoaznímu připoutávání se k precedentu,²⁹ který při správném nastavení elegantně a zacileně zajišťuje živost a stabilitu normativního textu.³⁰

1.2 Zákon platí (když Strana řekne a nedotkne se to policie)

„V totalitních ideologiích sám termín ‚zákon‘ změnil svůj význam: z vyjádření stabilního rámce, v němž se mohou uskutečňovat lidská konání a hnutí, se stal výrazem hnutí samého.“³¹

V roce 1955 v rámci nového kursu komunistické vedení hlasitě proklamovalo nutnost dodržování zákonů, což bylo zúženě chápáno jako skoncování s nejkřiklavějšími porušováními zákonů nižšími funkcionáři. Zápotockého referát v září 1953 obsahoval kritiku nezákonností, směřovanou nižším funkcionářům. Zmínka o bezpečnosti a justici byla vyškrtána.³² O nápravě nezákonností se nevažovalo.

Zúžené pojetí zákonnosti provázelo i demokratizaci po roce 1956, kdy bylo odmítnuto podřídit bezpečnost mimostranické kontrole a začalo tažení proti ‚liberalismu v justici‘. Bezpečnost však přeci jen oslabila svou nadřazenost vůči justici.³³

Jak poznamenává Karel Kaplan,³⁴ v době postalinského oteplení v září 1953 komunističtí funkcionáři pochopili výzvu k dodržování zákonů takto: *„Musíme dodržovat zákony, neboť dnes je nesprávné nedodržovat zákony.“* Podobný výrok se podává z května 1968 z úst komunistického šéfa Antonína Novotného, který na výčitku, že v roce 1961 porušil zákon, bezelstně a pravdivě odpověděl: *„Proč mi to, soudruzi, vyčítáte, to se přece stalo o rok dříve, než předsednictvo ústředního výboru strany vydalo usnesení, že se mají dodržovat zákony!“³⁵* Šťastné vědomí, že

²⁸ Kaplan, cit. výše, pozn. č. 20, 2. díl, str. 51–52.

²⁹ Kučera, E. in kolektiv autorů, K historickým a recentním typům státu a práva. Ústav st. správy: Praha, 1989, str. 55.

³⁰ *„Předností americké ústavy je krátkost a živost zajištěná dodatky a interpretacemi NS.“* Dahrendorf, cit. výše, pozn. č. 21, str. 99. Výkladová flexibilita není žádoucí, pokud rozptyluje centralizovanou moc. Zde se mocenská potřeba potkává s teoreticky neutrálním postulatem iuspositivismu, resp. normativní teorie.

³¹ Arendt, cit. výše, pozn. č. 9, str. 626.

³² Kaplan, cit. výše, pozn. č. 20, 3. díl, str. 19.

³³ Kaplan, cit. výše, pozn. č. 20, 3. díl, str. 65.

³⁴ Kaplan, cit. výše, pozn. č. 20, 3. díl, str. 18.

³⁵ Zdroj: Petr Uhl, Právo, 23. 5. 2008.

skutečné je taky rozumné a že systém vždy poskytuje dobro, je znakem nového konformismu. *„Celý rozvoj sovětského práva dokazuje, že nejdůležitějšími zásadami sovětského důkazního práva jsou socialistické právní vědomí a socialistické přesvědčení soudců. Tyto velké zásady [...] zaručují socialistickému soudu jeho skutečnou nezávislost, jeho skutečnou samostatnost, podrobující vůli a rozum soudce sovětskému zákonu, který vyjadřuje vůli a rozum sovětského národa.“³⁶*

Je v logice tohoto chápání role zákona, že cenzurní úřad negující svobodu slova nebyl u nás zřízen zákonem, nýbrž vládním usnesením ze dne 22. 4. 1953, č. 17/1953, které vláda ani nepublikovala a úřad tiskového dohledu zřídila jako neveřejný úřad.³⁷

Zákonu nebyli podřízeni všichni. Policie („Bezpečnost“) ovládaná od poloviny roku 1947 komunisty se stala samostatnou mocenskopolitickou silou operující za zády ústavních institucí.³⁸ Zasahovala do politiky přímo (akcemi proti opozici), nebo nepřímo (vytvářením atmosféry nejistoty a strachu). Stavěla politiky před náhlá rozhodnutí. Bezpečnost (policie) se stala samostatnou silou nad zákonem a ústavou.³⁹

Komunisté v Bezpečnosti se zapojovali do politického plánu boje proti reakci. Již 4. 12. 1947 svolal ministr vnitra poradu o zavedení kontroly tisku, za jejímž účelem zřídili na ministerstvu informací kontrolní oddělení spolupracující s vnitřem. Státní bezpečnost dostala úkol zakročit proti závadnému psaní a stíhat redaktory i pisatele závadných článků. Závadné byly pomluvy spojenců a útoky na úspěšnou spolupráci v Národní frontě (např. kritika dvouletého plánu).⁴⁰ Od září 1953 policie podléhala samostatnému Ministerstvu národní bezpečnosti a vymanila se z Ministerstva vnitra.⁴¹

1.3 Povaha sovětského pojetí trestního práva: politická funkce

„Naše trestní právo postupuje přísněji proti zbytkům kapitalistické třídy u nás a mírněji proti osobám vedoucím řádný život pracujícího člověka.“⁴²

Vedle přímočaře diskriminační povahy, která vysvítá z výše uvedeného motta, mělo trestní právo od počátku jasnou funkci: bezvýhradně podrobit jednotlivce celku. Zákon je něco jako vojenský rozkaz. O jeho smyslu se nikdy nediskutuje;

³⁶ Vyšinskij, A. J. Theorie soudních důkazů v sovětském právu. Mír: Praha, 1950, str. 205.

³⁷ Kaplan, cit. výše, pozn. č. 20, 2. díl, str. 36.

³⁸ Kaplan, cit. výše, pozn. č. 20, 1. díl, str. 120. Vyšetřovatel StB Miroslav Pich Tůma již v roce 1947 vyslýchá bývalé členy gestapa, aby získal kompromitující materiály na politické oponenty. StB tak plnila zadání Slánského a Švába.

³⁹ *„Lze pro perverzitu mluvit o policii a justici?“* Křen, J. Dvě století střední Evropy. Argo: Praha, 2004, str. 76..

⁴⁰ Kaplan cit. výše, pozn. č. 20, 1. díl, 123.

⁴¹ Kaplan, cit. výše, pozn. č. 20, 2. díl, str. 59.

⁴² *„Přísnější postup [...] se jeví [...] v tom, že přitěžující okolností je zjištění, že trestným činem bylo projeveno nepřátelství k lidově demokratickému řádu [...] kdy lze uložit spolu s trestem odně-*

člověk se má bez řečí podřídit příkazu – toto pojetí zasáhlo i trestní právo, které se hlouběji „publicizovalo“ (byť již z definice patří do práva veřejného) v tom smyslu, že bylo redukováno na logiku příkaz–zákaz, namísto logiky krajního prostředku, který nastoupí podpůrně tam, kde jiné nástroje selhaly.

Můžeme se jen trpce pousmát, když čteme text A. Maklecova z roku 1922 o trestním právu,⁴³ kde bere vládu sovětů jako dočasnou a uvažuje o tom, jak se ruské právo znovu vrátí na krátce předtím nastoupenou cestu evropského vývoje. Nemělo by nám uniknout, jakou povahu mělo toto právo již od svého zrodu: vedle obecného odmítnutí suverenity zákona nad jinými normami a faktického vyvázání státní moci z područí zákona nacházíme také možnost subsumovat jednání pod nejpodobnější zločiny.⁴⁴ Tresty měly být určeny soudem podle jeho socialistického dobrozdání, kdy o trestnosti rozhodovala nebezpečnost *osoby* (tedy ne činu, ale osoby) pro společnost.

Přes deklaraci o nutnosti humánních myšlenek stanovil revoluční sovětský trestní kodex uložení trestu smrti zastřelením za 40 trestných činů. Žalář a vězení se na papíře změnilo v pracovní domy a hospodářské kolonie.⁴⁵ Nejtěžšími hrdelními zločiny byly zločiny kontrarevoluční, k nimž však na čelním místě patřily *prošby* o pomoc mezinárodní buržoazii, přičemž zákon *retroaktivně* stanovil⁴⁶ trest smrti za boj proti revoluci ještě za carské vlády.⁴⁷

Typickým rysem sovětských zákoníků se nadlouho stal výrazný dehumanizační materialistický aspekt: státní majetek byl více chráněn než život jednotlivce, takže i trestní kodex z roku 1922 stanovil za vraždu maximálně 10 let odnětí svobody, ale za kvalifikovanou krádež ze státních skladů byl trest smrti.⁴⁸ Na odsouzení osoby měl rozhodující vliv její původ. Celkově se tak sovětský kodex blížil vojenskému kodexu Petra I. nežli novým evropským kodexům XX. století.

Trestní právo mělo významnou politickou funkci: bylo využíváno ke kriminalizaci zárodků politické opozice. Stát šikovně využil, že má v rukou všechny páky moci, a nebylo pro něj složité obvinít kohokoli z nějakého příhodného trestného činu a nezabránil mu v tom ani právní purismus: k dispozici totiž byly

tí svobody též trest peněžitý.“ In: Růžek, B., Žákavcová, J., Československé právo. Učební text pro III. ročník hospodářských škol. SPN: Praha, 1959, str. 125–126.

⁴³ Srov. Maklecov, A. Novodobý rozvoj trestního zákonodárství v Rusku: Předneseno v Právnícké Jednotě v Praze dne 26. 10. 1922, Právník, 1923, č. 1, str. 1.

⁴⁴ § 9 a 10 trestního kodexu Ruské sovětské republiky ze dne 1. 6. 1922.

⁴⁵ Srov. Maklecov, cit. výše, pozn. č. 47, str. 7 a 8. Vrata jednoho z nejmodernějších carských vězení v Jaroslavi byla opatřena nápisem: „Práce zvítězila nad kapitálem a zvítězí nad zločinem.“ Kříž nahradila hvězda, zdá se nám leccos povědomé. Když dále čteme, že šéfem vězení se stal bývalý písař, syn kata, který využívá trestance jako pracovní sílu ve své domácnosti, a že vězni tak hladově, že carský žalář je považován za ideál, máme doklad o vědomém cynismu a realitě „diktatury proletariátu“.

⁴⁶ § 67 trestního kodexu Ruské sovětské republiky ze dne 1. 6. 1922.

⁴⁷ Maklecov, cit. výše, pozn. č. 47, str. 9.

⁴⁸ Tamtéž, str. 10.

gumové skutkové podstaty,⁴⁹ a „správný právník“ tu přece nebyl od toho, aby posuzoval zákon a „dopouštěl“ se úvah o jeho spravedlnosti.

Československá Státní bezpečnost velmi brzy po Únoru zahájila rozsáhlou infiltrační a provokační činnost a významnou většinu protistátních skupin buď sama založila, nebo řídila.⁵⁰ Ve vhodnou chvíli pak mohla spustit zatýkání. Lidé tak dopláceli na svou čestnost a oddanost demokracii, k nimž byli vychováni (socializační past). Pro politické vězně není dodnes lehké vyrovnat se s faktem, že jejich činnost byla řízena nepřítelem, proti němuž mysleli, že bojují.⁵¹

Zajišťovací prostředky, jako je *vazba* či *zadržení*, které vždy prolamují presumpci nevin, byly oblíbeným nástrojem tajné policie,⁵² neboť polická persekuce zdálky vyhlížela jako prostá aplikace práva. Zadržení či vazba byly dírami zapomnění, v nichž mizí lidé; ve srovnání s tím je metoda vraždy zoufale neefektivní. Výkon trestu na toto pojetí navázal. Tatam byla prvorepubliková vstřícnost k politickým vězňům, jakou třeba okusil Klement Gottwald: „*Vězeň nesmí mít dojem, že má na něco nárok. Není na místě žádná sentimentalita, teď když jsou ve vězení největší gaunerři.*“⁵³

A režim mohl snadno získávat pracovní sílu.⁵⁴ Tento rys režimu je dodnes obhajován jako nezbytný a oběti vojensky pojatých hospodářských povinností

⁴⁹ Když policista řekne, že k zásahu chybí zákon, zdravý rozum nám napoví, že má pravdu. Vyplatí se ale poslechnout detaily. Jak uvádí pražský policejní funkcionář Petr Želásko: „*Víte, po revoluci vypadl z trestního zákoníku důležitý paragraf o příživnictví. Ten platil na prostitutky, kapsáře a různá nemakačenka. Dnes je velmi těžké takové věci stíhat.*“ Želásko, P. V Česku se krást vyplatí. Lidové noviny ze dne 5. 10. 2005.

⁵⁰ Podává se, že za vlády Ludvíka Napoleona neexistovala jediná protivládní akce, kterou by nepodnítila sama vláda. Srov. Arendt, cit. výše, pozn. č. 9, str. 573, 583 a 588.

⁵¹ „*My jsme pracně sháněli informace, sepisovali to, dávali si konspirační schůzky v parku na Špilberku – a druhý den už na tom bylo presenční razítko ministerstva vnitra.*“ Srov. Baňouch, H. Spravedlnost a političtí vězňové padesátých let (diplomová práce), FSS MU: Brno, 2001. Dostupná z: <http://is.muni.cz>.

⁵² Za normalizace bylo oblíbené opakované zadržování známých disidentů na 48 hodin v politicky citlivé době (např. významné výročí, návštěva cizího státníka, jenž by se s disidentem mohl chtít sejit).

⁵³ Takto instruoval dne 6. 4. 1950 vězeňské velitele velitel Sboru vězeňské stráže pplk. Milan Kloss. In: Pousta, Z. Profesor Václav Chytil a uranové doly. Univerzita Karlova: Praha, 2003, str. 31.

⁵⁴ „*Od ledna 1949 probíhala jednání jáchymovské komise a dolů s ministerstvem spravedlnosti o nasazení vězňů v uranových dolech. Účastníci porady 16. února 1949 se shodli na potřebě 5 000 vězňů v téže roce a ministerstvo spravedlnosti se zavázalo, jak plnit tuto kvótu, později zvýšenou o pět set vězňů, tak termíny jejich dodání [...] Účastníci porady [8. června 1949] se shodovali v tom, že splnění požadovaného množství vězňů závisí na výkonu bezpečnosti a soudců, tzn. na počtu žalovaných a odsouzených osob. Proto [...] dalo ministerstvo pokyn všem soudům, aby do března zlikvidovaly vyšetřovací vazby, které byly uvaleny před 1. lednem 1949, a [...] nečekat, až trest nabude právní moci [faktické presumpce neúspěšnosti odvolání], a vězně odeslati do Ostrova.*“ In: Kaplan, K. Sovětské poradci v Československu v letech 1948–1956. Ústav pro soudobé dějiny: Praha, 1993, str. 35.

nejsou zahrnovány mezi oběti komunismu.⁵⁵ Přitom krátce po Stalinově smrti napsal šéf bezpečnosti Beria předsednictvu ÚV KSSS, že v pracovních táborech se nachází 2 526 402 vězni, přičemž jen 221 435 jsou skutečně *zločinci nebezpeční pro stát*. A uváděl: „[...] je dobře známo, že vězni v táborech [...] nechali své příbuzné a blízké ve velmi obtížné situaci, často se jim rozpadly rodiny, což mělo vážné negativní důsledky po zbytek jejich života.“⁵⁶ Není důvod se domnívat, že v Československu byla situace jiná. Svědčí o tom jak sociologické výzkumy, tak poznatky o infiltraci, provokaci a potřebě výroby „kriminálních“. ⁵⁷ Zde je historický výzkum teprve na začátku a až na jeho základě bude moci právní věda činit přesnější závěry o povaze práva.

Brian Tamanaha obecně připomíná, že aplikace práva, právní argumentace a interpretace se podřizují zájmům soukromým či státněmocenským, což významně mění jeho faktickou povahu.⁵⁸ Výše popsaná politická instrumentalizace trestního práva, jež má v normálním státě chránit občana před jednáním jiného, na něž jsou ostatní právní prostředky krátké, budiž jednou z ilustrací Tamanahova postřehu.

Může za zvěrstva zákon o soudním řízení trestním? Je obtížné jednoznačně říci, že úprava trestního řádu 1950 byla dílčí příčinou nezákonností (jak konstatoval XII. sjezd KSČ). V jiné politické a mocenské konstelaci analogická úprava nepůsobí analogické důsledky,⁵⁹ nicméně absence procesních garancí, resp. nekvalita trestního řádu poznamenala nejen politické procesy, kde byla justiční zvláště nepokrytá, ale základní atributy spravedlnosti a nezávislosti soudního řízení nebyly dodržovány ani v běžných věcech (vraždy, krádež, loupež), u nichž by se politické vlivy projevovaly neměly.⁶⁰ Mocenský rámec byl velmi významný. Ale posloužila i teorie práva. Analogický výklad, jinak nepřijatelný, neboť obcházení zákona umožňující, byl naopak připuštěn v právu trestním, čímž padla garanční funkce práva.⁶¹

⁵⁵ Viz např. nová ruská učebnice o níž referuje Jefim Fištejn: „Byl třeba v sovětském trestním zákoníku § 58. Rozvraceči republiky dostávali [...] deset let natvrdo a pět let zbavení práv. Byla mezi nimi nejen technická inteligence, ale také dělníci udaní pro neplnění stachanovských norem nebo zemědělci za paběrkování. Autoři to označují za historickou nezbytnost. Hospodářství potřebovalo inženýry – tož za katr s nimi, tam zabálet nebudou. ,Teror je třeba hodnotit jako pragmatický nástroj řešení hospodářských úkolů.“ Fištejn, J. Mladá fronta Dnes ze dne 2. 9. 2008.

⁵⁶ Applebaum, A. Gulag. Historie. Beta-Dobrovský & Ševčík: Praha-Plzeň, 2004, str. 414.

⁵⁷ Srov. Gaďourek, I., Něhněvajs, J. Žalářování, pronásledování a zneuznání. Svědectví ještě žijících obětí stalinismu v českých zemích. MPÚ a MU v Brně: Brno, 1997, str. 23.

⁵⁸ Tamanaha, B. A General Jurisprudence of Law and Society. Oxford University Press: Oxford, 2001, str. 217.

⁵⁹ Růžička, M. Veřejná žaloba a orgány konající přípravné řízení v ČR. C. H. Beck: Praha, 2005, str. 163–165.

⁶⁰ Tamtéž, str. 166.

⁶¹ Aržanov, M.A., Kečekjan, S. F., Maňkovskij, B. S., Strogovič, M. S. Theorie státu a práva. Orbis: Praha, 1951 (rus. 1949), str. 472.

* * *

Výše načrtnuté úvahy se týkaly malých částí právního řádu, bez nároku na jakoukoli reprezentativnost. Ať namísto trestního či ústavního práva vezmeme *kteřoukoli* část komunistického právního řádu, vždy začneme nalézat výrazné totalitní prvky.

Komunistický režim po své konsolidaci začal dbát na odívání svých praktik do obleku zákona. Byl často úspěšný, což i dnes může vést k závěru, že ten který trestný čin nebyl politický, ale typicky kriminální. Ale jen na první pohled. Při podrobnějším studiu zjistíme, že chrám právní konstrukce stojí na chatrném, v bahně se viklajícím kůlu některého z nedemokratických prvků právního řádu. A tak například rozsudek proti Jazzové sekci se neobešel bez opory v právních předpisech vzniklých pro podepření režimu nedemokratickými prostředky.⁶²

2. Spoutaná společnost

„Kdokoliv chce realizovat utopické plány, musí zprvu vyčistit plátno, na kterém je namalován skutečný svět.“⁶³

2.1 Centralizace, byrokratizace, etatizace

Samotné komunistické strany se staly totalitními hnutími, které vyformoval jejich konspirační úsek.⁶⁴ Zanikla pluralita, zavládl centralismus, byli naverbováni neutrální nevzdělaní členové mas. Model aplikovaný na společnost byl předtím vyzkoušen uvnitř strany. Originalitou komunistického režimu byla kombinace policejních technik, přesvědčování, autoritativní byrokracie a snahy po socialistické výstavbě a podřízení tohoto byrokratického absolutismu straně v jistém smyslu revoluční.⁶⁵ „Charakteristickým znakem režimu monopolní strany zůstává unifikace a byrokratizace, dovedená až do konce.“⁶⁶

Režim ihned nastoupil cestu centralizace, neboť marxismus jako ideologický manuál modernizace byl v praktických věcech nepoužitelný.⁶⁷ Marxovy rozsáhlé ekonomické výzkumy se vůbec netýkají problémů konstruktivní ekonomické

⁶² Jde o konsolidační zákony z let 1949 a 1969; jeden zamezuje svobodě slova, druhý svobodě shromažďování. Srov. bod 20 nálezu Ústavního soudu ze dne 17. 7. 2007, sp. zn. IV. ÚS 23/05, <http://nalus.usoud.cz>.

⁶³ Dahrendorf, cit. výše, pozn. č. 21, str. 58.

⁶⁴ Arendt, H. Původ totalitarismu. Oikuméné: Praha, 1996, str. 521.

⁶⁵ Aron cit. výše, pozn. č. 12, str. 176.

⁶⁶ Aron, cit. výše, pozn. č. 12, str. 191.

⁶⁷ „Lenin brzy zjistil, že marxismus nedokáže pomoci v záležitostech praktické ekonomiky.“ Popper, K. R. Otevřená společnost a její nepřátelé, II. Vlna prorocství: Hegel, Marx a co následovalo, Oikuméné: Praha, 1994, str. 74.

politiky, např. ekonomického plánování. „*Jak Lenin přiznává: v Marxově díle sotva najdeme slovo o ekonomice socialismu.*“⁶⁸ Ideologické představy o hospodářství proto byly realizovány pomocí byrokracie.

Změny právního řádu vedené utopií odumření práva byly čirou improvizací a podobnou improvizací byly i změny v hospodářství: odstraněn byl dosavadní sociální řád, ale nový nepokryl všechny funkce starého. Sovětský režim za občanské války (1918–1921) zavedl tzv. *zapatřovací diktaturu* s plánovaným hospodářstvím, naturální směnou a socializací produkce. Tento tzv. válečný komunismus skončil ohromným ekonomickým chaosem, projevujícím se mj. rozsáhlými hladomory.⁶⁹ Krátce nastoupila liberální Nová ekonomická politika (NEP) a poté byly šrouby zase utaženy.

Byrokraticky byly vypracovány i naše koncepce rozvoje, neboť vedoucí činitelé neměli představu, jak jinak řešit zaostávání země.⁷⁰ Charakteristickým rysem reorganizace a vzniku nových úřadů a hospodářských institucí bylo i u nás posilování represivních a centralistických tendencí.⁷¹ Hospodářský trestný čin byl poznávacím znamením příslušnosti k marxistické právní rodině.⁷² Velké politické procesy byly jen špičkou ledovce masových perzekucí.⁷³

Centralizace provázela i českou politiku, což se projevilo i ve vztahu ke Slovensku, kde se projevovala snaha prosazovat jednu, v Praze formulovanou politiku, bez ohledu na odlišnosti ve vývoji dvou národů.⁷⁴ Pasivita záhy zasáhla i odbory. Ty nakročily k zestátnění a staly se bezmocnou převodovou pákou KSČ.⁷⁵ V letech 1950–53 upadly Národní výbory do pasivity a nekvalita práce nabyla povahu neplnění příkazů nadřízených orgánů. Příčinou byla třídní očista, posílení dělnického charakteru a centralizace rozhodování, ruku v ruce jdoucí s úpadkem samosprávné funkce. Bylo jmenováno přes 2 000 újezdních tajemníků, kteří vykonávali působnost volených orgánů.⁷⁶

V hospodářství se vytvořila struktura stát (vlastník) – společnost (zaměstnanec), která běžné napětí, spory a problémy, které měly sociální mzdový či pracovníprávní obsah, nutně posouvala do mocensko-politické sféry, jako projev nepřátelství k režimu či ohrožení mocenské pozice, na což představitelé reagovali odpovídajícím způsobem, tedy mocensky.⁷⁷

⁶⁸ Tamtéž, str. 75.

⁶⁹ Balík, S., Kubát, M. Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů. Dokořán: Praha, 2004, str. 127.

⁷⁰ Kaplan, cit. výše, pozn. č. 20, 3. díl str. 69.

⁷¹ Tamtéž, 2. díl, str. 54.

⁷² Hazard, cit. výše, pozn. č. 5, str. 479.

⁷³ Křen, J. Dvě století střední Evropy. Argo: Praha, 2005, str. 647.

⁷⁴ Kaplan, cit. výše, pozn. č. 20, 2. díl, str. 47.

⁷⁵ Tamtéž, 1. díl, str. 34.

⁷⁶ Tamtéž, 2. díl, str. 49. Podobný jev provází i současnou transformaci – kdy je správcem obce občas nutno jmenovat úředníka ministerstva vnitra (§ 98 zákona č. 128/2000 Sb., obecní zřízení).

Plánování mělo přímý dopad na širí svobodného prostoru, což ilustruje tento citát: „*Socialistické vlastnictví je dále nepřímo poškozováno i jiným porušováním práva občany. Sem patří porušování pracovní kázně, absentismus, fluktuace, porušování plánovací, smluvní, technologické, finanční a mzdové disciplíny, porušování dodávek zemědělských výrobků, zneužívání sociálních vymožeností. [...] Socialistickému vlastnictví vážně škodí trestné činy ohrožování zásobování [...] ohrožení plánování a kontroly plnění plánu [...] spekulace, příživnictví aj.*“⁷⁸ Občan se stal vojákem ve službách plánu. A ve jménu jeho úkolů bylo možno učinit leccajký skutek.⁷⁹ Na základě politických usnesení stranických a státních institucí ukládaly anonymní komise tresty bez soudu (Tábory nucených prací „TNP“). Měly izolovat práce se štítící osoby, ale v praxi rozhodovalo politické hledisko. Členství v komisích a jejich jednání bylo tajné.⁸⁰

Každý autoritativní či totalitární režim drží průmyslové podniky pod státní kontrolou.⁸¹ „*Industrializací a kolektivizací zemědělství dosáhl Stalinův režim nad obyvatelstvem naproste kontroly, což bylo ostatně jeho hlavním cílem.*“⁸² I u nás byla zemědělská výroba rozvrácena pozemkovou reformou, útekem pracovní síly do průmyslu, nedostatkem hnojiv a krmiv, inflací způsobenou příplatky k výkupním cenám a náhlým a nadekretovaným přesunem k živočišné výrobě.⁸³

O spojitosti plánování a svobody přesvědčivě psal Fridrich A. von Hayek.⁸⁴ Ralf Dahrendorf, jinak k Hayekovi kritický,⁸⁵ mu dává zapravdu v tom, že napohled běžné ekonomické otázky mají ústavní rozměr a v ústavních otázkách platí jen volba mezi svobodou a nesvobodou.⁸⁶ Státní plánování má v tomto směru nebezpečnou potenci.

Nedostatek potravin vzniklý díky neodvratným chybám v plánování vyvolal v atmosféře obecné paranoie hostilitu mezi obyvateli měst a venkova, neboť nedostatek byl „logicky“ přisouzen tomu, že někdo potraviny schovává.⁸⁷ Režim

⁷⁷ Kaplan, cit. výše, pozn. č. 20, 2. díl, str. 135–136.

⁷⁸ Kolektiv autorů, Teorie práva. SPN: Praha, 1964, str. 159.

⁷⁹ Inu, „*tiskl nás tvrdě, to víme všichni, ale dělal to pro nás.*“ Závěr kolektivizačního hořkého filmu Ladislava Helgeho Velká samota z roku 1959.

⁸⁰ Likvidace TNP, které se záhy naplnily dělníky, skončila v roce 1953. Kaplan, cit. výše, pozn. č. 20, 2. díl, str. 81–93.

⁸¹ Balík, Kubát, cit. výše, pozn. č. 69, přehledová tabulka na str. 159.

⁸² Tamtéž, str. 128.

⁸³ Kaplan, cit. výše, pozn. č. 20, 1. díl, str. 79.

⁸⁴ Zejména Hayek, F. A. Cesta do otroctví. Barrister & Principal: Brno, 2008.

⁸⁵ Bez ohledu na bohatý empirický materiál považuje plán a trh za slučitelné, „jen“ jde o to nalézt předěl – Dahrendorf, cit. výše, pozn. č. 22, str. 56. Reformy Klause či Balceroviče zdrženlivě doporučuje jako nezbytný předpoklad prosperity, ale o mnoha otázkách je třeba diskutovat (tamtéž, str. 61).

⁸⁶ Tamtéž, str. 35. V běžné politice je výběr širší.

⁸⁷ Myant, M. The Czechoslovak Economy 1948–1988, Cambridge University Press: Cambridge 1989, str. 44–45.

neprohrává: jím vyvolaná diskrepance pomohla dát legitimitu tažení proti neexistujícím kulakům. Je to stejně geniální, jako odporné.

Ekonomika nedostatku vytvořila velmi specifický spotřebitelský a životní styl, který je společný všem podobným zemím (schovávání použitých předmětů, cizích věcí; vystavování alespoň trochu odlišných věcí, jako je taška s cizojazyčným nápisem; nenápadná domácí dřina žen, bez běžného vybavení, jako je pračka; svépomocná kosmetika).⁸⁸ Zářivé fotografie života v zahraničí (v časopisech, filmech) jsou pak pro režim nebezpečnější než kterékoli tajné zbraně.⁸⁹ Režim ke konci svých dní nebyl schopen ukojit konzumní apetit poddaných. RVHP zde selhala. Světový národ spotřebitelů průmyslového světa konvergoval ke stejným návykům.⁹⁰ EHS sice bylo úspěšné, ale tento pokus byl z pohledu socialistických teoretiků pochopitelně od základu vadný.⁹¹

2.2 Utváření nové společnosti

Zakladatelské období režimu bylo u nás poznamenáno snížením prestiže inteligence, na niž měla vliv oficiálně šířená neúcta ke vzdělání a kvalifikaci, která se projevila například v nivelizaci mezd. Inteligence byla viděna jako třídně nepevná a komunistické vedení si na podzim roku 1948 předsevzalo vytvořit vlastní inteligenci.⁹²

„Nová inteligence“ tvořila v roce 1953 čtvrtinu veškeré inteligence, přičemž však obsadila většinu vedoucích míst v mocenském a řídicím aparátu.⁹³ Nová inteligence brzy přerušila dřívější vazby s dělnickým prostředím a zformovala se ve svéráznou společenskou vrstvu: spojovala ji původní sociální příslušnost, komunistická ideologie, náhlý sociální vzestup a nedostatek vzdělání potřebného pro výkon funkce.⁹⁴ Nová inteligence zapadla do mocenského mechanismu a tvořila jádro funkcionářských sborů strany a tím se podílela na moci, změnila se v dělnickou byrokracii, plně závislou na novém režimu, kterému sloužila jako

⁸⁸ Drakulič, S. Jak jsme přežili komunismus. Nakladatelství Lidové noviny: Praha, 2005, str. 10–15.

⁸⁹ Tamtéž, str. 39.

⁹⁰ Hrzal, L., Štěpánová, M. Antikomunismus a ideologický boj. Horizont: Praha, 1971, str. 33. Teorie konvergence mezi kapitalismem a socialismem měly podle propagandy „velmi konkrétní cíl: zvrátit náš společenský řád“.

⁹¹ Srov. Šíbl, D. Európske spoločenstvo. Otazníky a výkřičníky. Pravda: Bratislava, 1982, str. 208. a n. Floskule o euromániii, eurokracii (str. 9) či o odhalování skrytých významů projevů evropských funkcionářů (str. 29) lze odpreparovat a dozvědět se mnoho užitečných informací o podstatě EHS.

⁹² Kaplan, cit. výše, pozn. č. 20, 2. díl, str. 132.

⁹³ Tamtéž, 2. díl, str. 133. V roce 1953 nemělo žádné odborné vzdělání 60 % podnikových ředitelů či 32 % hlavních inženýrů (75 % nemělo VŠ vzdělání). Ještě v roce 1955 mělo 57,5 % inženýrsko-technických pracovníků pouze základní vzdělání.

⁹⁴ Tamtéž, 2. díl, str. 133.

jedna z nejpevnějších opor, avšak nemohla plnit společenské funkce středních vrstev. Režim se proti ní bál zakročit, i když její počínání bylo příčinou nedůvěry v režim.⁹⁵

Znatelný pohyb nastal v sociálním postavení dělníků. V jejich řadách převažoval pocit jistoty zaměstnání, upevněný též nedostatkem pracovních sil vyvolaný plánováním. Ve srovnání s předválečnou dobou dělníci prožívali vzestup životní úrovně. Spotřeba dělnických rodin rostla i díky zaměstnanosti manželek.⁹⁶

I když pro dělnickou třídu platila povinnost třídní disciplíny,⁹⁷ projevovala se dělnická nespokojenost. Od poloviny roku 1952 připravovalo vedení KSČ na návrh sovětských poradců měnovou reformu, která měla vyřešit ekonomické problémy, zejm. inflaci, sladit přebytek oběživa a úspor s nedostatkem a omezenou nabídkou spotřebního zboží, zrušit dvojí trh (volný a přidělový) a eliminovat nezáměr zaměstnanců o výrobu. Reforma proběhla 1. 6. 1953 a komunistické vedení nepočítalo s masovým nesouhlasem dělníků. Vypukly dělnické nepokoje a stávky, proti nimž režim zasáhl. Stabilita režimu byla narušena. Reforma byla i dělníky pocítována jako krádež poctivě vydělaných peněz a legitimita režimu byla narušena. Mzdy dělníků poklesly pod úroveň února 1948.⁹⁸ Podobná krize postihla všechny lidové demokracie. Cestou k obnovení důvěry mas mělo být snížení cen.

Režim na nespokojenost dělníků po měnové reformě nejdříve reagoval mocensky politikou silné ruky, zpevněním norem, opatřeními proti absenci a fluktuaci. Případy tří absencí měly být „předávány prokurátorovi“. Tato opatření byla opuštěna poté, co Moskva dovolila snížení výdajů na obranu a omezení zbrojního průmyslu.⁹⁹

Lidé brzy poznali, že s novým režimem nutno být zadobře, jinak nastoupí existenční potíže, které stát snadno „umí zařídit“. Mnoho z 250 tisíc pouňorových komunistů, kteří v letech 1948–49 neprošli stranickou prověřkou, pocítilo existenční potíže.¹⁰⁰ Již v té době byl nastoupen trend k útěku do soukromí, k odvrácení aktivního zájmu o věci veřejné. Kulturní záliby jsou v totalitách náhražkou za jiná přání, která se vyplnit nemohou.¹⁰¹

Po Stalinově smrti bylo na chvíli vše jinak. Po oteplení ale následoval opět návrat k osvědčené Stalinově tezi o zostřování třídního boje – viz např. rozkaz ministra vnitra z roku 1960 o evidenci „bývalých lidí“,¹⁰² tedy sice řádných,

⁹⁵ Tamtéž, 3. díl str. 30.

⁹⁶ Tamtéž, 2. díl, str. 138–139.

⁹⁷ Kučera, E., in Kolektiv, K historickým a recentním typům státu a práva. Praha: Ústav st. správy, 1989, str. 95.

⁹⁸ Kaplan, cit. výše, pozn. č. 20, 3. díl, str. 4–9.

⁹⁹ Což však přineslo nevyužití kapacit těžkého strojírenství, do nichž bylo předtím z příkazu Sovětů investováno.

¹⁰⁰ Tamtéž, 2. díl, str. 54.

¹⁰¹ Dahrendorf, cit. výše, pozn. č. 21, str. 6.

¹⁰² Tamtéž, 3. díl, str. 86.

trestně nevinných občanů, kteří však měli nevhodnou bývalou třídní či politickou příslušnost.¹⁰³

Houpačku utužení–uvolnění zažila společnost ještě několikrát. „*Vývoj legislativní úpravy odráží všechny vlny uvolňování a utahování šroubů totalitního systému, odráží ekonomické problémy, s nimiž se tento systém pokoušel zápolit, aniž by se však pokusil o prolomení základní koncepce.*“¹⁰⁴ Tento citát jednak odkazuje na schopnost číst ve skrytějších významech textu, čehož schopnost je nemyšlitelná bez znalosti společenského kontextu. Ale o tom ještě bude řeč. Citát poukazuje i na nereformovatelnost režimu: šrouby svírající společnost se povolovaly a utahovaly, ale nikdy nepovolily zcela. Při ohrožení byly zpět třeba i natlučeny za pomoci tanků či vodních děl. Zkrátka: existovaly změny v režimu ale nikoli změny režimu samotného.¹⁰⁵

2.3 Destrukce neprávnických protivah moci a ostudná role vědy

„*Veřejné mínění přestalo hned po únoru 1948 plnit svou roli politického tlaku a kontroly moci.*“¹⁰⁶

Režim musel eliminovat všechny právní kanály opozice či disentu. Nemohl objektivně operovat v prostředí nejistoty. Souběžně přišel s novými metodami tvorby legitimacy, které byly nezbytným doplňkem nové teoretické báze politiky. Ve prospěch moci byla instrumentalizována kultura, věda či veřejné mínění.

Změny v kultuře u nás nastaly, podobně jako v policii, před únorem 1948. Chystaný sjezd právníků (2. prosince 1947) byl stejně jako předchozí sjezd historiků (5. října 1947) viděn jako ideologický nástup živelů, které chtějí zvrátit nynější hospodářský a sociální řád (slovy ideologa, ministra Kopeckého), a komunisté jej chtěli zakázat, nakonec ale byli referující doplnění o komunisty a sociální demokraty.¹⁰⁷ Krátce po únoru se rychle rozvinulo *řízení* kultury, její podřízení mocenskému monopolu, který se orientoval na prosazení marxismu-leninismu jako jediné státní ideologie.¹⁰⁸

Svobodné a pravdivé veřejné mínění zaniklo. Jeho tvorbu si s překvapivou mírou úspěšnosti monopolizovalo komunistické vedení a zaměřovalo je výlučně

¹⁰³ Oteplení nebylo bez následků. Mládež měla velký zájem o historii a začínala se ptát. „*Od roku 1956 se všemí majálesy nese jako stěžejní bod otázka politických vězňů. A od roku 1962 dokonce silné volání po amnestii. Když si uvědomíme, že tehdy masy politických vězňů opouštějí režimní koncentráky, je to velice zajímavá souvislost. Navíc u studentů to bylo vždy programové, dokonce to má podobu písemně daného požadavku.*“ Historik Michal Svatoš, ÚD UK v pořadu České televize Světlo pro starce na chmelu, vysílaného dne 18. 12. 2007, přepis dostupný na www.ct24.cz.

¹⁰⁴ Pelikánová, cit. výše, pozn. č. 7, str. 437.

¹⁰⁵ Aron, cit. výše, pozn. č. 12, str. 179.

¹⁰⁶ Kaplan, cit. výše, pozn. č. 20, 2. díl, str. 35.

¹⁰⁷ Tamtéž, 1. díl, str. 100.

¹⁰⁸ Tamtéž, 2. díl, str. 54.

na podporu své politiky. Organizovalo je a vydávalo za projev masového souhlasu s ní. Vedení zakazovalo veřejné projevování názorů, které se neshodovaly s jeho mocenskými zájmy, a přestupníky tohoto nařízení perzekvovalo. Mechanismus tvorby veřejného mínění navazoval na předúnorovou praxi: při každé významnější politické akci komunistické ústředí *uložilo* nižším složkám organizovat veřejné schůze a vydávat souhlasné rezoluce. Výroba veřejného mínění měla legitimizační funkci. „*Představitelé moci problašovali vynucené rezoluce a organizované kampaně za projev lidové vůle a používali je jako důkaz demokratičnosti režimu.*“¹⁰⁹

Směrnice k takovým kampaním byly později součástí usnesení stranických orgánů. Nejzávažnější rezoluce se týkaly politických procesů v letech 1950–52, silně v nich zaznívalo volání po krvi. Úspěšnost kampaní umožňovala aktivita a přesvědčení nepočtené skupiny občanů, většinou komunistů, a pasivita převážné části občanů, kteří z různých důvodů – sociálních, existenčních, ze strachu, z lhostejnosti – odhlasovávali předem připravené rezoluce. „*Mechanismus na výrobu veřejného mínění a souhlasu od léta 1948 fungoval jako trvalá instituce politického systému.*“¹¹⁰

Společenské vědy mohou plnit kontrolní funkci vůči moci, jsou-li svobodné. Klasik normativní teorie Hans Kelsen upozornil, že sovětská právní teorie sice užívala konceptuální aparát (jinak kritizované) „buržoazní jurisprudence“, avšak v ideologicky manipulativním smyslu sloužícímu politickým zájmům. Instrumentalizace vědy podle Kelsena odporovala hlásanému antiideologickému charakteru marxistické právní vědy.¹¹¹

Např. od roku 1963 se začala rozvíjet právní diskuse, která mj. prosazovala nesaditelnost soudce, odmítala nadřazenost prokurátora, žádala zrušení dozoru Ministerstva spravedlnosti a Nejvyššího soudu nad soudy, obnovu správního soudnictví a ustavení Ústavního soudu, což bylo v rozporu s dosavadní koncepcí právní politiky a naráželo na odpor vládnoucí skupiny.¹¹² Podobné pokusy byly později pochopitelně na oficiálním odborném fóru odsouzeny jako nekritické a idealistické hodnocení buržoazních státoprávních institucí na základě pozitivistických, objektivistických (opuštění třídního úhlu pohledu) a normativistických metodologických přístupů.¹¹³

¹⁰⁹ Tamtéž, 2. díl, str. 35.

¹¹⁰ Kaplan, cit. výše, pozn. č. 20, 2. díl, str. 35.

¹¹¹ Srov. Kelsen, H. *Communist Theory of Law*. Stevens & Sons Ltd.: London, 1955. Repr. Littleton, CO: Fred B. Rothman & Co., 1988, str. 193 a 112. Podobně i Quigley, J. *Soviet Legal Innovation and the Law of the Western World*. Cambridge University Press: Cambridge, 2007, str. 192.

¹¹² Kaplan, cit. výše, pozn. č. 20, 3. díl, str. 127. V polovině šedesátých let díky provedeným a uvažovaným změnám justice pozbývala schopnost plnit dosavadní roli poslušného nástroje moci a bezvýhradné opory představitelů existujícího režimu.

¹¹³ Matoušek, S., Trella, R., Káčer, L. *Československé štátní právo*. Obzor: Bratislava, 1980, str. 368 a 370.

Mezi totalitní ideologií a vědou ale nemůže být rozpor. V časech ohrožení se režim vrátil k manipulativní ideologii, která pokusy o kritické uchopení marxismu označila za revizionismus.¹¹⁴ Věrouka musela mít jednoho vykladače.

Akademické svobody byly omezeny mnohem hlouběji. Formálně zaručené ústavní právo na vzdělání bylo eliminováno směrnicí Ústředního výboru komunistické strany Československa důsledným uplatněním třídních hledisek při výběru studentů středních škol a vysokých škol. Šlo přirozeně o směrnici tajnou (ze dne 13. února 1956), oficiálně byl hlásán opak.¹¹⁵ Stát třímal všechny páky. Když oponent byl jen slovy narušil monopol KSČ – konkrétně šlo o studenta kritizujícího ČSM a požadujícího oponenturu politice KSČ – režim s ním „nediskutoval“, a *nechal* jej vyloučit ze studia a *nechá* povolal na dvouletou vojenskou službu.¹¹⁶

Právníká akademická obec byla zdecimována; týkalo se to jak studentů, tak profesorů. Např. předtím, než zanikla brněnská právníká fakulta, skončili na uranu významní akademici (V. Kubeš či V. Chytil),¹¹⁷ kteří byli pokračovateli štafety první generace brněnské školy, pro ostatní (např. K. Engliš) bylo určeno zapomení.

Stěží si představit větší změnu akademické kultury, než byla ta, která nastala po únoru 1948, neboť prvorepublikové university se pyšily docenty a profesory, kteří nejdříve museli dlouhodobě pobývat na špičkových zahraničních universitách (z brněnských mě namátkou napadají V. Kubeš či J. Kallab).¹¹⁸ Potřebná politická podpora v akademické kariéře za socialismu byla dopřána lidem, kteří pochopili, že při budování spravedlivého řádu lítají třísky, a tak sovětskému trestnímu právu dlouho vévodil akademik A. J. Vyšinskij, který se o katedru pomyslně opíral rukami zbrotěnými krví údajných, skutečných či náhodně vybraných třídních nepřátel.¹¹⁹

Podobně i Ján Pješčak se stal vědcem určujícím směr práva poté, „co se umazal“, a my jen můžeme spekulovat, nakolik byla takto koncipovaná kariéra modelována s ohledem na eventuální snadnou odstranitelnost akademického *tvůrce mínění*, a nakolik bylo počítáno s tím, že takto formovaný právní dorost zaručí

¹¹⁴ Hrzal, cit. výše, pozn. č. 90, str. 87–89.

¹¹⁵ Kaplan, cit. výše, pozn. č. 20, 3. díl, str. 86.

¹¹⁶ Tamtéž, str. 140.

¹¹⁷ Blíže k některým i dnes zajímavým aspektům myšlení V. Chytila srov. např. Baňouch, H. *Ekonomie a právo: skutečně nemáme na co navazovat?* In: Machalová, T. (ed.) *Sborník z konference Ekonomicko-filosofické myšlení v tradici brněnské právní školy*. K odkazu V. Chytila a V. Vybrala. Masarykova univerzita: Brno, 2008.

¹¹⁸ Srov. např. Baňouch, H. *Vztah právní teorie a praxe v pojetí Jaroslava Kallaba*. In: *Sborník Právně-filosofická východiska trestní politiky v procesu evropské integrace*. Aleš Čeněk: Plzeň, 2007, str. 27–49.

¹¹⁹ Z díla srov. např. Vyšinskij, A. J. *Theorie soudních důkazů v sovětském právu*. Mír: Praha, 1950.

zakladatelům režimu beztrestnost. Navenek se zdá, že v případě Jána Pješčaka se vše podařilo.¹²⁰ Podobné schéma se opakovalo u Karla Vaše,¹²¹ na jehož bedrech byla smrt hrdinného Heliadora Píky.¹²² Pješčak napsal ne jeden text, jenž formoval generaci trestních soudců vládnoucích dnešnímu Česku. Doktor Vaš si navíc navlékl kabát oběti.¹²³

Může proti JUDr. DrSc. či JUDr. PhDr. uspět slovo „sprostého kriminálníka“, který neměl šanci po získání takových titulů být jen pošilhávat? Nespravedlivá slova? Myslím, že záleží výhradně na perspektivě, ze které jsou čtena. Např. perspektiva politického vězně se zde liší od perspektivy právníka, který dokázal s režimem vyjít a odvedl díky tomu mnoho práce, která ob stojí i dnes. Cestou ke sblížení obou pohledů je o věci otevřeně mluvit a poctivě argumentovat.¹²⁴ Po téměř dvaceti letech je zřejmé, že mlčení není lékem. Rány se nezacelují, a naopak vedou k volání po rychlých a radikálních řešeních (někdy nepromyšlených).

A není třeba se zastavovat jen u věd společenských. Po faktech prahnoucí (a jen na nich stavící) duch je hotov odbýt stesk odsouzeného, že byl nespravedlivě odsouzen na základě dobrozdání psychiatra. Takto si „kriminálníci“ stěžují vždy a všude a věda je přeci objektivní. Jak ale s tímto postojem ladí poznatky

¹²⁰ Srov. rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 10. 10. 2001, sp. zn. 3 Tz 183/2001, <http://www.n soud.cz/rozhod.php>, Šlo jen o donquijoteovskou předeheru k následnému zproštění JUDr. J. P., DrSc. jakékoli viny.

¹²¹ Po prvotním vyhovění obžalobě následuje robustně pojaté zproštění obžaloby.

¹²² Srov. rozsudek Nejvyššího soudu ve věci sp. zn. 6 Tdo 115/2002; předeherou k tomuto zproštění JUDr. PhDr. K. V., bylo rozhodnutí sp. zn. 7 Tz 99/99, které upokojilo naděje těch, kteří věřili ve spravedlnost.

¹²³ Vaš, K. *Moje perzekuce v právním státě aneb epochální výlet české justice do 50. let XX. stol.* Orego: Praha, 2001.

¹²⁴ Referování o zločinech komunismu provází zvláštní selektivita, daná asi přirozenou potřebou člověka vyvažovat. U referování o roli jednoho z pomocných katů Milady Horákové doktora Viesky pro jistotu přispěcháme s tvrzením, že byl později odsouzen (Malý, K., Soukup, L., (eds.) *Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989*. Karolinum: Praha, 2004, str. 69). Podobně je to u R. Slánského. Věci směřovat nelze. Pozdější křivda na autorovi jiné křivdy nesmí vzít prostor popisu křivdy první. Vše dostává silný náboj, pokud víme, že odsouzení komunisté se nakonec dočkali rehabilitace ještě za vlády komunistů, nebo velmi rychle po jejím pádu. O tom se mnohým nekomunistům dodnes nesní. Podobný jev popisuje Josef Chuchma těmito slovy: „*Jakmile se [...] vlády [...] ujme Gottwaldova klika ... [autorce] jakoby [...] ochrnil intelekt, byť [...] jasné stanovisko rovněž umí vyslovit: při vzpomínce na studentské divadlo, které vedl Pavel Tigrid, neopomene připomenout, že to bylo divadlo „vyhraněně levicové“ [...] Avšak když kupříkladu líčí první roky Odeonu [...] pochvaluje si [...] jako kdyby nad tehdejší redakční postupy nebylo [...] Vždyť ediční plán se sestavoval v brutálně cenzurovaných poměrech a dělnotv v Odeonu se odbývala na pozadí devastace intelektuálních elit, z nichž ji očividně zajímají jen procesy s komunisty a Miladou Horákovou, kdežto uvržení do klatby řady jiných, nelevicových tvůrců a myslitelů jde očividně mimo autorčin zorný úhel. A to je rozlišovací, intelektuální nedůslednost; filtrace ideovým (a ideologickým) přesvědčením tu světlavě pracuje.*“ In: *Kavárna Mladé fronty Dnes*, 7. 6. 2008, str. 26.

o zneužívání psychiatrie?¹²⁵ Patrně světově unikátní je diagnóza *paranoia kverulans*, projevující se tím, že „pacient“ se „*tvrdošjně dovolával svého práva*“.¹²⁶ Psychiatrie je totiž vědou normality a odchylek od ní. Normalitou bylo svých práv se nedovolávat. Minulost? Diagnóza je i dnes užívána ke zbavení se dotěrných občanů.¹²⁷ Kdopak by si navzdory odbornému dobrozdání všimal, že kverulační paranoik byl v právu? Stěžuje si občan? Šup s ním do blázince.

* * *

Uvedené příklady měly upozornit na skutečnost, že ve státě, kde je eliminována občanská společnost a moc není kontrolována, je právo něčím mezi souborem technických předpisů a prostředkem více či méně rafinované zvlů. Veřejné mínění organizované státem není veřejným míněním, které má kritickou relevanci. Stejně je tomu i u vědy: vědci často nemohou než dokola opakovat poznatek, který je projevem ideologie a který byl na vstupu.

3. Použitelnost informací

„Všechno co je pravda teď, je pravda odjakživa a navždycky. Je to docela prosté. Je k tomu potřeba jedině nekonečný sled vítězství nad vlastní pamětí. Říkali tomu ‚ovládání skutečnosti‘; v newspeaku se tomu říkalo doublethink.“¹²⁸

3.1 Úspěšná propaganda, informační blokáda a manipulace jazyka

„Lidé [...] byli nesmírně vynalézaví při vymyšlení logických důvodů zatčení – ‚ona fakticky ledacos provázela‘, ‚moc si dovoloval‘ [...] A to nestačilo: ‚dalo se to čekat – má broznou povahu‘, nebo ‚vždycky jsem měl dojem, že s ním není něco v pořádku‘, ‚byl nám absolutně cizí.“¹²⁹

Zrůdnosti represe jsou neuvěřitelné. A proto teprve tehdy, až budeme mít v rukou vějíř studií o *táborech* (všech jejich formách) v zemích sovětského bloku,

¹²⁵ Srov. Tesař, J. Zmlčená diagnóza. Triáda: Praha, 2003; zejm. kapitola „Diagnóza 301.7“, na str. 89–134 a Případ Augustina Navrátila, str. 134–138.

¹²⁶ Tamtéž, str. 113. O tomto případu i Škrabánková, L. Psychiatrie ve službách mafie. In: Svědectví č. 69, rok 1983, str. 214–218.

¹²⁷ Srov. nález Ústavního soudu ze dne 7. 12. 2005, sp. zn. IV. ÚS 412/04, Sb. n. u. ÚS, sv. 39, č. 223, str. 353.

¹²⁸ Orwell. G. 1984. Naše vojsko: Praha, 1991, str. 27. K principům newspeaku srov. tamtéž, str. 196–205. Doublethink paroduje dialektiku a vyjadřuje věrnost dogmatu, o němž aktéři vědí, že je nesmyslné. Odráží kompromis mezi věřícími a oportunisty a zrodila jej rutinizace věřících (srov. Gellner. E. Podmínky svobody. CDK: Brno, 1997, str. 85).

¹²⁹ Mandelštam, N. Dvě knihy vzpomínek, str. 14. Cit. dle Applebaum, A. Gulag. Historie. Beta-Dobrovský & Ševčík: Praha-Plzeň, 2004, str. 129.

budeme moci formulovat vstupní hypotézu v otázce, nakolik tábory a komunismus jeden bez druhého nejsou možné.¹³⁰

Systematické lhaní světu se dá bezpečně provádět až v podmínkách totalitní vlády.¹³¹ Totalita je chráněna i svou nenormálností: vnější svět nevěří v možnost různých zrůdností, a proto se i uniklé informace nešíří dál.¹³²

Propaganda měla dobrou půdu. Ihned po válce byla znárodněna nastupující elektronická média (televize u nás ještě nefungující zastupovala kinematografie). Brzy po únoru 1948 veřejné sdělovací prostředky přestaly plnit funkci informátora, nezkrslujícího zrcadla, veřejné kritiky a kontroly moci.¹³³

Média byla nástrojem oslavování vládní politiky, šíření oficiální ideologie a byla také součástí mechanismu na výrobu veřejného mínění. Komunistické instituce určovaly, co mají hromadné sdělovací prostředky psát a vysílat, a určovaly i „správný“ výklad informací poskytovaných občanům. Předsednictvo ÚV KSČ už 24. února 1948 zakázalo dovoz ‚reakčního‘ zahraničního tisku a nadále rozhodovalo o vzniku a zániku každého časopisu a novin, o jejich nákladu, obsahovém zaměření a o obsazení vedoucích funkcí v redakci. Kritický potenciál byl ochromen i díky podstatě vládnoucí ideologie. *„Morální kritika existujícího stavu věci není možná, neboť tento stav sám určuje morální měřítko věci. Historicistická morální teorie [...] tvrdí, že přicházející moc je právo.“¹³⁴*

Myšlenky byly možné jen v rámci vládnoucí ideologie. Ruské i české učebnice proto vedle Marxe, Engelse a Lenina často odkazují na konkrétní stranická usnesení. Důkazem je, že (v polovině šedesátých let) se vlivem oslabení ideologického tlaku oficiální ideologie ocitla v krizi. Platnost marxistických teoretických postulatů byla otřesena.¹³⁵

Propaganda byla dovedná. Uměla mnohé přesvědčit, že tajné porady a rozhodnutí o způsobu aplikace práva jsou pochopitelně pomluvou kapitalistů. V socialismu je přece veřejné rozhodování zákonité, upevňuje právní vědomí

¹³⁰ Todorov, T. Voices from the Gulag. Life and Death in Communist Bulgaria. The Pennsylvania State University Press: University Park, Pennsylvania, 1999.

¹³¹ Arendt, cit. výše, pozn. č. 9, str. 562.

¹³² Uvědomujeme si plně, že ve vztahu k současné Číně jsou řeči o kulturních odlišnostech a konfuciánských hodnotách nástrojem, který nás odvádí od zpráv o každodenním životě běžných lidí?

¹³³ Kaplan, cit. výše, pozn. č. 20, 2. díl, str. 36.

¹³⁴ Popper, cit. výše, pozn. č. 67, str. 176. Podle Poppera vyplývá tento popsáný morální pozitivismus z Hegelova učení. Václav Bělohradský, filosof s liberálně-levicovou orientací v deníku Právo dne 12. března 1998 při 150. výročí Komunistického manifestu. mj. píše o *„Zlotvorné moci potřeby happyendu“* oslabující naše kritické schopnosti. Příznačné je, že tento text je vystaven i na stránkách Strany demokratického socialismu (dostupné z: http://www.sds.cz/docs/prectete/epubl/vbe_vtsm.htm; naposledy navštíveno dne 11. 6. 2008), avšak bez pasáže o zlotvorné moci potřeby happy endu.

¹³⁵ Kaplan, cit. výše, pozn. č. 20, 3. část, str. 89.

a umožňuje kontrolu „zdola“.¹³⁶ Při čtení kritiky mnoha buržoazních praktik nás dnes napadne, že autoři popisovali realitu socialismu.

Systém cenzury byl u nás propracovaný. Každé veřejné vystoupení bylo pod kontrolou, každý účinkující podléhal schválení. V SSSR i moderátoři podléhali povolení,¹³⁷ a podobný systém byl i u nás. Ostatně na každé učebnici (české i sovětské) je hned v úvodu uvedeno její schválení ministerstvem školství (na tuto ideologicko-cenzurní kurateluru jsme si tak zvykli, že pro ni hledáme nové a nové důvody, i když žijeme ve společenských podmínkách, kdy pominul důvod, který dal zvyku vzniknout). Tak už to se zvyky chodí.

Bezpečnost stíhala autory a šířitele politických letáků. Zahraniční vysílání v češtině bylo silně rádiově rušeno.¹³⁸ Informace ze zahraničí byly systematicky zkreslovány tak, aby zapadly do rámce vládnoucí ideologie. Překonat tuto blokádu bylo snazší pro občany, kteří zažili otevřenou společnost anebo někoho takového znali a ten k nim měl důvěru. V prostředí systematicky deformovaných informací šlo o nesmírně cenný kulturní kapitál, který pomáhal v orientaci i v komunisty ovládané společnosti.

Režim však vnější hranici střežil velmi dobře. Propaganda běžné politicky širokospektrální texty onálepkovala velmi odpudivě (jako něco mezi špionážní příručkou a pamfletem typu *Mein Kampf*).¹³⁹ Nepoučeného ani nenapadlo se po „závadových“ textech pít.¹⁴⁰ Kdo sebral odvahu a u vědomí následků nahlédl, nelitoval.

Také manipulace jazyka byla všudypřítomná. Při práci s komunistickým právem proto máme co dočinění s cizím právním jazykem, který je nebezpečný tím, že užívá důvěrně známá slova. Právní myšlení totalitního státu např. přichází s prvky, jako je objektivní nepřítel či možný zločin, které jsou lehce zneužitelné. Identita objektivního nepřítele se mění podle momentálně převládajících okolností.¹⁴¹

¹³⁶ Spišiak, J. Hospodárske právo v systéme socialistického práva. Vyd. SAV: Bratislava, 1963, str. 198.

¹³⁷ Hazard, cit. výše, pozn. č. 5, str. 475.

¹³⁸ Kaplan, cit. výše, pozn. č. 20, 2. díl, str. 37.

¹³⁹ Současní komunisté schéma propagandy otočili naruby a dnešní referování o komunismu označují za lživou propagandu. Zapomínají, že podmínkou úspěšnosti této metody je vláda nad informačními zdroji, kterou přeci jen nemají v té míře jako před rokem 1989. Srov. Kolektiv autorů, *Pravda o minulosti a současnosti*. Nakladatelství Futura: Praha 2004, str. 7, 9 a 13–17. Vyrovnání se s minulostí má tuto podobu: „*Komunismus u nás ani nikde jinde nebyl a o letech 1948–1989 jsou dnes publikovány jen lži.*“

¹⁴⁰ Srov. např. ve Svědectví č. 69 z roku 1983 texty o ekologické krizi, západních mírových hnutích nebo o jaderné energii, nebo v č. 70–71 z téhož roku, věnovanému orwellovskému roku 1984, ale i kritickému pojednání o první republice. Dodejme, že Svědectví kromě recenzí nezávislé literatury obsahovala i zprávy o životě politických vězňů v českých věznicích.

¹⁴¹ Arendt, cit. výše, pozn. č. 9, str. 576 a 578.

Termín nepřítel lidu umožňoval používat nejtvrďší represe vůči komukoli, kdo by byl jakýmkoli způsobem se Stalinem v rozporu.¹⁴²

Důraz na objektivitu je velmi výhodný: vedle vědecké legitimacy má i vyvíjející povahu.¹⁴³ Objektivistický diskurs je devastující z hlediska funkčnosti společenských institucí,¹⁴⁴ neboť předstírá, že člověk je schopen zaujmout boží pozici a nahlížet na věci „objektivně“, „tak, jak jsou“. Vše mělo navíc hodnotový podtext: objektivní je dobré, subjektivní je špatné, nebo ne dost dobré či dokonce dobré. I to je cesta, jak upozadit jednotlivce a jejich pestrost před celkem. Objektivistická kanonáda pak přikryje nejen zájem, jenž je zájmem nepěkně subjektivním.

Příkladem toho, že slovní žonglování není nevinné, může být slovo práce. Hodnotou státu dělníků byla (manuální) práce, která byla nejen zdrojem bohatství, ale i prostředkem k nápravě. Nad vchodem do trestního tábora na Vorkutě se skvěl nápis: „V SSSR je práce věcí cti a slávy.“¹⁴⁵ Režim se zde projevil bytostně paternalisticky: Tatínkovi je třeba za výprask poděkovat; státu patří dík, že vězně nechá dosáhnout cti a slávy. „*Komunistická ústava z roku 1918 stanovila pracovní povinnost: ‚Kdo nepracuje, nemá právo na život.‘ Šlechta a kněží nedostávali například potravinové lístky.*“¹⁴⁶ Nesnášenlivost měl v sobě marxismus od samého počátku.¹⁴⁷ Marxův Kapitál je plný třídní nenávisti.¹⁴⁸ Studie založené na obsahové analýze zjišťující výskyt pojmů spojených s třídní nenávistí u nás chybí a je s podivem, že selektivně nevidíme, že je stejně nebezpečná jako jiné ideologie kolektivní viny.

V obchodním právu přestalo být totéž vlastník a majitel. V pozemkovém právu se široce uplatnilo holé vlastnictví.¹⁴⁹ I bezhodnotové latinské slovo *indi-*

¹⁴² Aron, cit. výše v pozn. č. 12, str. 155.

¹⁴³ „*Ekonomická politika strany a vlády spočívá na objektivních ekonomických zákonech socialismu a odráží se v právních normách.*“ Laptěv, V. V. a kol. *Chozjastvennoje pravo*. Juridická literatura: Moskva, 1983, str. 3.

¹⁴⁴ I z povahy věci subjektivně zaměřená právní služba socialistických podniků měla z politického hlediska plnit nesplnitelné dvojité požadavky objektivní ochrany zákonnosti. Sborník přednášek z Celostátního aktivu k problematice stavu a úrovně právní služby v národním hospodářství. Dům techniky ČSVTS: Ostrava, 1986, str. 71 a 73 a také str. 58, 59, 62 a 67 a 68.

¹⁴⁵ Applebaum, A. *Gulag. Historie*. Beta-Dobrovský & Ševčík: Praha-Plzeň, 2004, str. 417. I Lenin zastával tezi: musíme přesvědčit a potom donutit.

¹⁴⁶ Balík, cit. výše, pozn. č. 71, str. 127.

¹⁴⁷ Viz např. Zinověv, G. *Sociální kořeny oportunismu*. Komunistické nakladatelství a knihkupectví: Praha, 1928, str. 10.

¹⁴⁸ Tyto výbuchy nenávisti vedené kolektivní vinou jsou podobně oprávněné jako každé jiné výbuchy nenávisti národnostní či rasové. Kromě celého podtextu srov. explicitní výpady namátkou na str. 599 a str. 703 (Marx, K. *Kapitál*, díl I. Svoboda: Praha, 1978).

¹⁴⁹ Pelikánová, cit. výše, pozn. č. 7, str. 432; Knapp, V. *Structural Variations in Property law – Socialistic Countries*. In: *International Encyclopaedia of Comparative Law*. Vol. VI, Chapter 2, Part III. J. C. B. Mohr: Tübingen, 1975, str. 59.

viduum získalo pejorativní obsah, stalo se nadávkou („podezřelé individuum“). Zato kolektivita měla samé klady. Lid byl vším.¹⁵⁰ „V kolektivistické ideologii je kolektivum samo sobě účelem. Obrazem je tu organismus.“¹⁵¹

Individuální práva se rozplynula v myšlenkovém schématu *právo-povinnosti*, které je čistě teoreticky oprávněné, avšak „mírně“ pozměněná komunistická verze, jakkoli na první pohled nevinná, má podobu, v níž je právo podmíněno povinností, často nejasně definovanou – prostor svobody, opírající se o legitimní očekávání založené na zákonu, se zde nemůže rozevřít. Mnoho práv tak reálně mizí. *Právo-povinnost* je blízká orwellovskému heslu „Mír je válka“. Kolektiv je dobro. Stát to myslí dobře, a co objektivně je, je dobré. Domáhat se práva, které se strana a stát rozhodnou „pro tento případ“ neuznat, je pošelil. Stejným trikem je označení veřejného zájmu za ústavou chráněnou hodnotu – tato ideologie přetrvává a staví na roveň jednotlivce a kolektivitu i v případech interpretace a aplikace práv, jejichž legitimním cílem je (byť třeba mírně) favorizovat jednotlivce před kolektivitou.

3.2 Zdroje poznání kontextu práva a práce s nimi

„Společenský kontext má rozhodující význam pro odpověď na otázku, zda právo je přirozenou regulací společenských vztahů mezi svobodnými jednotlivci, nebo mocenským nástrojem.“¹⁵²

Pro náležité poznání je třeba znát společenský kontext práva. Tato znalost nám chybí. Proto se nesmíme vyhýbat ani textům na pomezí beletrie.¹⁵³ Též biografické knihy jsou po letech často jediným zdrojem informací o každodennosti.¹⁵⁴ *Oral history* tady může pomoci odstranit informační nouzi.¹⁵⁵ Vyplatí

¹⁵⁰ Propagandisticky zneužitá „lidová píseň“ měla obtíž: konkrétního autora (Fanoš Mikulecký, Josef Pilát, Jiří Pavlica a mnozí a mnozí další), často neodpovídajícího žádoucí šabloně (šlo třeba o strojního inženýra nebo o věřícího). Autor tedy nebyl, ačkoli nesmyslnost této teze je do očí bijící. „Je všeobecně znám význam jedince: Jen z jedince vychází nové myšlenky a podněty v kultuře, civilizaci i politice, jen jedinec tvoří skutečně nové hodnoty a poznatky.“ Neubauer, Z. Státověda a teorie politiky. Slon: Praha, 2006, str. 262. Máte-li však ideový a informační monopol, můžete přehlížet i notoriety.

¹⁵¹ Neubauer, Z. Státověda a teorie politiky. Slon: Praha, 2006, str. 113.

¹⁵² Pelikánová, I., op. cit. výše v pozn. č. 7, str. 449, 450 a 452.

¹⁵³ Román Karla Pecky Motáky nezvěstnému (Atlantis: Brno, 1990) byl dlouhou dobu nejlepším, protože nejcelistvějším zdrojem informací o každodennosti vězně padesátých let.

¹⁵⁴ Např. kniha Slavenky Drakulič Jak jsme přežili komunismus. Nakladatelství Lidové noviny: Praha, 2005, o životě v SFRJ popisuje události důvěrně známé nejednomu Čechovi.

¹⁵⁵ Cenným zdrojem informací jsou i diplomové práce. Srov. např. Wohlgemuthová, H. Role sociální stigmatizace v životě politických vězňů padesátých let. Bakalářská diplomová práce. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity: Brno, 2008. Dostupná ve formátu pdf z: <http://is.muni.cz>.

se studovat stranické archivy.¹⁵⁶ Často může pomoci i cizojazyčná literatura. Martin Myant ve své knize podává mnoho detailních informací o povaze naší společnosti, které dosud nepronikly do českých učebnic.¹⁵⁷

Pak jsou tu ještě zdroje zvláštního druhu: dobová propagandistická beletrie, nad kterou jsme hotovi mávnout rukou či se jí vysmát. Takový postoj není vhodný, neboť (společně s filmy) máme co do činění s něčím, co lze nazvat *normativním uměním*. Z knih o Pavkovi Morozovovi¹⁵⁸ či Pavlu Korčaginovi¹⁵⁹ můžeme skládat prvky mocensky žádoucího hodnotového systému, který měl usnadnit ovladatelnost občanů (jde ještě o občany?) ať již pomocí rezignace na sledování svého štěstí vydírací rétorikou válečného ohrožení, nebo obzvláště odpornou snahou státu vstoupit do nejužších rodinných vztahů. Manipulování s lidmi, rezignace na kritický postoj jsou zde popsány jako něco běžného a žádoucího. Floskulím užívaným v doomrzení opakovaných projevech státní propagandy je zde dáván konkrétní situační význam. Jde tedy doslova o státní návody, jak žít.

V orientaci při práci s dobovým dějepisectvím mohou pomoci knihy, jako je Historikova historie A. J. Gureviče.¹⁶⁰ Čtenář nabude intuitivní výbavu, která ho může uchránit před akceptací zkreslení předkládaných faktů; jde o zkreslení vyskytující se na velmi nečekaných místech (např. medievalistika) a užívající velmi subtilní metody.

Texty vyžadují klíč. Irena Pelikánová poznamenala, že postoj autorů textu komunistického zákona je *zašifrován* v důvodové zprávě.¹⁶¹ Dešifrování je nutné. Nejen pro běžné jazykové posuny, které provází jakýkoli starší text.¹⁶² Je třeba po-

¹⁵⁶ Tak se dozvíme, že ve dnech 21.–22. listopadu 1951 byla v Brně demonstrace s účastí deseti tisíc lidí a mnoho základních stranických organizací komentovalo situaci tak, že „za Hitlera bylo lépe než nyní“. Myant, M. The Czechoslovak Economy 1948–1988, Cambridge University Press: Cambridge, 1989, str. 27.

¹⁵⁷ Tamtéž, str. 44–45.

¹⁵⁸ O zapojení pionýrů do násilné kolektivizace píše Gubarev, V. In: Pavlík Morozov. Státní nakladatelství dětské knihy v Praze: Praha, 1950, str. 46, 59, 63 a 66. Srov. i básnické zpracování Štěpána Štípačeva, Pavlik Morozov (poema). Izdatelstvo Dětskoj Litěraty Ministerstva Prosvěštěnia: Moskva, 1951. I dnes budí hrůzu toto nevkusné propagandistické využití rodinné tragédie způsobené státem.

¹⁵⁹ Ostrovskij, N. A. Jak se kalila ocel. Státní nakl. dětské knihy: Praha, 1960. Stalin žádal upevnění pracovní kázně a zakalení „kádrů“. Studěnikin, S. S., Vlasov, V. A., Jevtichijev, I. I. Sovětské administrativní právo. Praha: Orbis, 1952 (rus. 1950), str. 124. Tak se kalilo.

¹⁶⁰ Gurevič, A. J. Historikova historie. Argo: Praha, 2007. Kniha je díky dokumentaci každodennosti též dokladem perestrojového pokrytectví, permanentní reformy či reje osobních zájmů a ambicí na parketu objektivismu.

¹⁶¹ „Při podrobnějším pohledu však můžeme nalézt taky výraz zoufalství, jakkoli je zašifrován do neutrálních formulací důvodové zprávy na těch místech, kdy úprava určité otázky byla vypuštěna, ale autoři dovozují, že musí platit i nadále.“ Pelikánová, cit. výše, pozn. č. 7, str. 447.

¹⁶² Čtete-li v textu z roku 1922 o „trestu na svobodě“, nesmí nás vyvést z míry, že jde o odnětí svobody – srov. Maklecov, A. Novodobý rozvoj trestního zákonodárství v Rusku: Předneseno v Právnícké Jednotě v Praze dne 26. 10. 1922, Právník, 1923, č. 1, str. 8.

čítat se společenským kontextem vzniku textu; nepomíjet fakt, že jednak autor psal pod vlivem cenzury a autocenzury a jednak že připuštěn k referování byl jen autor zvláštních kvalit, vyhovující zájmu moci (nebo jim nebránící).

Další typ nedorozumění lze ilustrovat na příkladu vězeňských přednášek Václava Chytila,¹⁶³ které recenzent jejich knižního vydání hodnotil přísně z hlediska dnešního stavu právní vědy. Pochopitelně neuspěly. Díky nedostatečné znalosti kontextu však zůstala nepostižena jejich důležitost, ne-li hlavní role. Mladší spoluvězeň vypověděl o tomto profesorovi, kterého potkal jak na fakultě, tak v kriminále: „Lidé jako Chytil věděli, co to je demokracie, oni také cítili, že byli násilně ukončeni v úsilí o výchovu mládeže, obzvlášť tu mládež vysokoškolskou, která má předpoklady zaujmout přední místa ve společnosti.“¹⁶⁴ Přednášky byly psány a pronášeny s pocitem odpovědnosti za mladou generaci. Jinak skvělou recenzi stati *Vina a trest* můžeme brát i jako specifický doklad neprobádanosti naší minulosti a lze si jen přát, aby výzkum, navzdory mizejícím svědkům, pokračoval. Už jen díky závazku, který musí cítit každý, když je konfrontován s projevy odpovědnosti vzdělavců k *polis*, ze které je nemůže liberovat životní situace, byt by byla sebehorší.

Naléhavost znalosti kontextu lze také přiblížit nahlédnutím do polistopadových vysokoškolských skript, která často vznikla tak, že se z části věnované referování o buržoazní cizině vyškrtala slova buržoazní a soubor textů prošlých komunistickou cenzurou začal sloužit v nových podmínkách.¹⁶⁵ Ne každá kniha byla k takovému postupu způsobilá a kupř. v oblasti řízení byly poznatky nepřenositelné.¹⁶⁶ Platí-li nepřenositelnost v ekonomice, neplatí i v právu? Obávám se, že platí. Dobové učebnice jsou v nových podmínkách obtížně použitelné.¹⁶⁷ Přitom i polistopadová sociálněvědná skripta byla dominována marxistickým pohledem na svět a dějiny. Zkrátka rok 1989 neznamena ve společenských vědách definitivní předěl za minulým výkladem světa.¹⁶⁸

¹⁶³ Poustka, Z. Profesor Václav Chytil a uranové doly. UK: Praha, 2003. Václav Chytil napsal během svého věznění několik odborných textů. Některé z nich vyšly péčí Zdeňka Pousty.

¹⁶⁴ Srov. in Baňouch, H. Spravedlnost a političtí vězňové padesátých let. Diplomová práce, Brno: Fakulta sociálních studií Masarykovy university. Dostupná z: <http://is.muni.cz>.

¹⁶⁵ Někdy je to jednoduché. Z vyřazených skript o teorii řízení soc. hospodářství byla vytržena a bohatě poškrtána kapitola o buržoazních metodách řízení.

¹⁶⁶ Vznikl a poměrně dlouho prosperoval „RSDr. management“, aniž by se kdokoli pozastavil nad tím, že přednášející nikdy nic neřídil a že sám moc nerozumí tomu, co přednáší. Bodejť by rozuměl, když tržní ekonomika a příkazová ekonomika jsou tak odlišná prostředí.

¹⁶⁷ Kdepak byla koncem osmdesátých let kultivovaná a objevná pojednání Františka Šamálíka z druhé poloviny šedesátých let? Neznamena to, že všechna literatura je informačně irelevantní. Vše je složitější. Například již zmiňovaná kniha Drahoše Šíbla (Európske spoločensvá. Otázky a výkřičníky. Pravda: Bratislava, 1982) skutečně mohla čtenáři orientovanému v tržní a politické realitě dát dobrou představu o fungování ES, navzdory odpudivě propagandistické obálkové karikatuře mnohahlavého draka, s názvy jako inflace, nezaměstnanost atd.

¹⁶⁸ V textu z roku 1992 se dočteme, že „Právní stát nelze budovat protiprávními prostředky a lustrací zákon takovým prostředkem je, neboť odporuje Listině“. Bravurní výklad povolá do

Aby nedošlo k nedorozumění. Při kontextovém čtení nejde o ustavení nové ideologické policie hledající, jak často autor použije slovo Marx či dialektika, nýbrž o sledování myšlenkových forem a užívaných metod.

A máme tu další zkresení. Při studiu osobních výpovědí musíme mít na paměti, že respondenti mají silné osobní důvody k informační zdrženlivosti. V jednom ojedinelém dotazníkovém šetření mnozí vězňové ponechali bez odpovědi otázku, zda byli ve vězení týráni. Tento jev zasluhuje samostatné zkoumání.¹⁶⁹ Oběti fyzického vymývání mozků o svých zážitcích možná nepromluví nikdy; nemá pro ně smysl vracet se. A je tu i významná skupina obětí, které vycházejí z historické zkušenosti občana země, kde se každých dvacet let zásadně měnil politický režim. Tito lidé prostě jen nevyučují, že dnešní svobodný stav není tak trvanlivý, jak se všeobecně soudí.

Někteří aktéři z pochopitelných důvodů i dnes mluví o věcech minulých strategicky – u vědomí, že by ještě mohli být stíháni, atd. To je pochopitelné u policistů, prokurátorů, soudců, vězeňských dozorců či lékařů. Neradi ale hovoří i aktéři takřkajíc z druhé strany barikády, protože prostě chtějí zapomenout na zmarněný život. Dále je třeba uvážit, že mnohá akce byla vyprovokována Bezpečností, která protistátní skupiny infiltrovala. Stud způsobený tímto poznáním přetrvává dodnes. Nemluvě o lidech, které Bezpečnost zlomila. Bohužel pro nás i pro ně má dnes jen málokdo trpělivost rozplétat nitky, které vedly do osidel spolupráce.

3.3 Soudní spisy a rozhodnutí a důležitost jejich systematického studia

Díky aktivitám poslední doby, kdy si lze přes internet vyžádat mnohá soudní rozhodnutí, jež byla dříve nedostupná, se nám otevírá prostor pro lepší poznání minulosti. Nejedno dnešní právník zastává názor, že rozsudky padesátých let sice byly tvrdé a občas zruďné, ale byly to rozsudky podle práva. Chvilka zastavení u některého z těchto rozsudků a jeho poctivé prostudování však takovému závěru sotva nahraje.

Například emeritní soudce Ústavního soudu ČR Antonín Procházka byl odsouzen v padesátých letech na základě zákona č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky.¹⁷⁰ Zákona, který sice platil dva roky, ale za tu dobu

zbraně Úmluvu či Virginskou deklaraci, přesto jeho přesvědčivost oslabí nezmíněný fakt, že autor je zákonem postižen. Důležitá informace chybí (srov. Lustrací „zákon“ a lidská práva, Universitas, Revue MU v Brně 1/1992, str. 9–12).

¹⁶⁹ Gaďourek, I., op. cit. v pozn. č. 55. Přesto nejedno vězeň popsal metody StB jako metody krutější Gestapa; arzenál zahrnoval bití ve zvukotěsných celách, topení, elektrické šoky, pálení elektrickým vařičem, cigaretou či píchání ze nehet; terčem brutality byly i ženy.

¹⁷⁰ Viz doslov knihy Procházka, A. V boji za ústavnost. Ze vzpomínek ústavního soudce. CDK: Brno, 2008.

přinesl neštěstí tisícům nevinných lidí i jejich rodinám. Rozsudek nad mladou katolickou moravskou inteligencí je napsán na 55 stranách, které odůvodňují závěry o vině a trestu 24 lidí. A již z prvních stran pochopíme, že šlo o proces politický, jehož cílem bylo odstrašit možné politické oponenty. Informování o náladách na vysokých školách, šíření, či jen seznámení se s letáky interpretovali soudci brněnského oddělení Státního soudu v Praze jako velezradu, neboť tato činnost směřovala proti „*stávajícímu politickému a hospodářskému systému [...] zaručenému ústavou*“ a „*pro obnovu kapitalistického řádu*“. Co na tom, že šlo o normální politickou činnost, o projev svobody svědomí, kterou ta samá ústava zaručovala? To bylo vedlejší.

Moc se cítila ohrožena a potřebovala zastrašit společnost. Proto 17. listopadu 1949, 10 let po popravě studentů účastnících se pohřbu Jana Opletala, vynesla drakonické tresty za činnost, kterou pravděpodobně z velké části vyprovokovala a řídila. S dokazováním nebylo třeba si lámat hlavu. Zde se již projevil zkušenosti sovětských odborníků, kteří označili doznání za hlavní důkaz. Přitom u všech odsouzených postačilo doznání získané v „administrativním řízení“, tedy ve vyšetřovacích státní bezpečnosti, která oživila praktiky zastávané v nejtemnějších obdobích vývoje evropského trestního práva, o nichž všichni mysleli, že zůstanou zapomenuty. Nezůstaly. Řád nastolovaný nacisty a komunisty po nich sáhl znova. Obhajoba před soudem byla v takových případech irelevantní. Ostatně pasáže týkající se důkazů jsou u všech obžalovaných totožné a prozrazují, že celý rozsudek není odůvodněním výroků o vině a trestu pomocí přesvědčivého propojení závěrů soudu s jednotlivými důkazy. Jde o příběh odvyprávěný bezpečnostními složkami, který je formálně vměstnán do struktury rozsudku. To však neznamená, že rozsudek nestojí za zkoumáním. Právě naopak. A to nejenom proto, že v něm hrají roli puncovaný arcizrádce Pavel Tigrid nebo básník a demokratický studentský aktivista Zdeněk Rotrekl. Rozsudek Státního soudu ze dne 17. 11. 1949, sp. zn. Or. IIb 480/49, je ukázkou, jak snadno lze za fasádu práva schovat bezprávi a nezákonnost.

Některé spory rozhodne až čas. A tak to bude i se sporem o výklad naší historie. O srovnatelnost komunistického režimu s režimy jinými. Před Ústavním soudem zazněla ve čtvrtek 20. března 2008 hypotéza, jejíž testování by nemělo činit potíže. Chce to jen čas. Poslanec Zdeněk Jičínský podepřel při ústním jednání Ústavního soudu zbytečnost Ústavu pro studium totalitních režimů mj. těmito slovy: „*Nemyslím, že nějaká práce objeví něco, co by nebylo známo.*“ Ironičtěji, zástupce navrhovatelů žádajících zrušení tohoto ústavu doslova sdělil, že ve vztahu k naší minulosti neexistuje: „*tajemství čekající na objev nositele Nobelovy ceny za historii*“.

Ten rozdíl je pozoruhodný: lidé zabývající se historií komunistického režimu říkají: nevíme o ní téměř nic a je před námi spousta trpělivé práce na mnoho let. A většinové obecnostvo (odborné i laické) si myslí: vždyť je to všechno jasné a známé, tak co tady zkoumat? Jeden z klíčů může spočívat v propastném

rozdílu mezi odpůrci komunistického režimu podle pomyslného čísla odbojové legitimace. Mezi „padesátníky“ a „sedmdesátníky“ je propast, kterou dokázali přeskakovat jen výjimky typu Karla Pecky. Jinak však se padesátníci nedokázali překlenout přes fakt, že sedmdesátníci byli lidé, kteří v padesátých letech stáli (často velmi aktivně) na straně režimu. Padesátníci si o režimu vedeném komunisty nedělali iluze.¹⁷¹ Po roce 1989 byla politická elita dominována sedmdesátníky. A ti (vědomě i podvědomě) určili postoj k minulosti v mnoha drobných krocích. Padesátníci byli odsunuti stranou, což vyjádřil jak postoj k restitucím, rehabilitacím, tak k prodloužení promlčení zlých činů páchaných ve jméno budoucího dobra. Není náhoda, že náprava se v tomto směru dělá prostřednictvím poslaneckých iniciativ. Právní establishment dominovaný levicí neměl zájem a pravice se soustředila na úzce ekonomické otázky.

Levice, která byla v letech 1992–1996 nakrátko odstavena, ihned poté, co získala moc, zvrátila i to málo, co bylo k nápravě krvavých hříchů padesátých let vykonáno. Příkladem za všechny je otočení pozornosti Bendova Úřadu dokumentace a vyšetřování téměř výhradně k letům sedmdesátým. K tomuto posunu došlo v roce 1998 a následnou nevělí k padesátým letům přistupovat vážně bylo téměř eliminováno i to málo, co se podařilo zjistit a doložit.

O naší komunistické minulosti víme velmi málo. A proto nevíme ani nic o srovnatelnosti komunismu s nacismem (např. nejtvrďší bezprávi u nás panovalo stejně dlouho, jako na našem území trvala druhá světová válka).

Osobně jsem sedmdesátníkům upřímně vděčný za jejich lví podíl na tom, že mohu užívat dnešní svobody. Při vši této úctě však musím napsat, že výrok „*komunismus není srovnatelný s jinými totalitami*“ může být potvrzen až na základě podrobného zkoumání povahy naší minulosti.¹⁷² Pokud známe odpověď předem, pak neformulujeme závěr vědecký, ale politický. Požadavek apolitičnosti však platí na obě strany politického spektra.

Rozštěpenost oborů vede k falešně logickému úsudku: „*Ti, kdo rozumějí pustošivé nekompetenci totalitní ekonomiky, pravděpodobně podceňují mocenský potenciál, který lze vytvořit bez ohledu na všechny materiální faktory.*“¹⁷³ Bez oborové spolupráce nebudou výsledky zkoumání komunistického práva nikdy uspokojivé.

Je nezbytné, aby právníci vzdělaní v nedávné historii pomáhali orientovat sociálněvědné výzkumy, např. vězeňské *oral history*, k pokládání otázek, které

¹⁷¹ Lapidárně obtížnou smířitelnost obou postojů vyjádřila postava dědečka v podání Stanislava Zindulky, když ve filmu *Báječná léta pod psa* ve scéně z obsazené Prahy roku 1968 vylepoval letáčky hledající papouška a byl za to napomenut uplakaným mužem věřícím v reformovatelnost komunismu: „*Jak můžete, v takové chvíli ...?*“ Odpověď byla jadrně upřímná: „*Di [někam] soudruhu, já o nich [komunistech a Sovětech] žádná iluze nemě!*“ Kauza Kundera 2008 mj. znova potvrdila tuto propast vnímání.

¹⁷² Jiří Stránský: Přeji si alespoň maličko Spielberga. Lidové noviny, 18. 6. 2004.

¹⁷³ Arendt, cit. výše, pozn. č. 9, str. 568.

by co nejvíce mapovaly skutečnou povahu tehdejšího žitého práva. Právníci na oplátku dostanou data, která budou moci konfrontovat se svými závěry o povaze práva a případně je korigovat. A tak pořád dál.

Věrnost vědecké metodě je pojistkou proti námitce političnosti. Jak poznamenal K. Popper, vědecké výsledky jsou relativní, což znamená, že pravda je relativní. Znamená to pouze, že většina vědeckých poznatků může být podrobena revizi. Tyto úvahy vrhají rovněž trochu světla na význam role, kterou hrají spolupráce, otevřené předávání poznatků a veřejnost metody ve vědecké kritice a vědeckém pokroku. Sociální vědy si dosud plně neosvojily tuto veřejnost metody. Částečně je to díky neschopnosti těchto věd důsledně využívat vědeckých nástrojů vědecké objektivitě. Proto někteří sociální vědci nejsou schopni, a dokonce ani ochotni hovořit společným jazykem.¹⁷⁴

Objektivní, od ideologie oproštěný výklad (tedy alespoň zdánlivě oproštěný, neboť ve strukturách myšlení ideologie přetrvává), ke kterému nás v určité interpretaci může vést zákonitý pozitivismus, nemusí být tím nejlepším přístupem k popsání podstaty práva. Kde je problém? Může to být vidět na ven zaměřeném a cenzurou dobře prověřeném auto-referování o socialistickém právu, které bylo oproštěno od ideologie, ale zamlčovalo podstatná fakta.¹⁷⁵ Při analýze práva nesmíme abstrahovat od moci,¹⁷⁶ což je atribut stojící mimo pozitivní právo.

Jen tak vznikne uspokojivý model společnosti uložený v příruční zásobě vědění dnešního badatele. Normální kontinuální svobodný vývoj bádání vytvoří předporozumění, které umožňuje větší soustředění na úzce vymezené problémy. Český badatel ale v normálních podmínkách neoperuje. Minulost není uspokojivě popsána. Všechny výše uvedené otázky směřují k jednomu bodu: pomoci hledat nejlepší způsoby zacházení s komunistickým právem. Druhým významným okruhem problémů je zkoumání dnešního působení komunistického práva, respektive myšlenkových modelů, které jsou reprodukovány a nevědomky předávány dál.

¹⁷⁴ Popper, cit. výše, pozn. č. 67, str. 189.

¹⁷⁵ Srov. např. Bulletin of Czechoslovak Law publikován Jednotou československých právníků, 1964 a 1965.

¹⁷⁶ Jde o politický režim vedený komunistickou ideologií a komunistickou stranou.

4. Komunistické právo dnes

„Systém pravidel formulovaných pro dosažení mocenských cílů skupiny nemůže pouhým zvratem ve společenskopolitické situaci začít působit jako právo svobodné společnosti. Žádné rozhodnutí o právní kontinuitě s komunistickým právem tuto nezpůsobí, nemůže odstranit.“¹⁷⁷

Ralf Dahrendorf, zjednodušeně řečeno, soudil, že při transformaci společnosti nastupuje nejprve šestiměsíční hodina právníka, následovaná šestiletou hodinou ekonomy, aby následovala šedesátiletá hodina občana.

Rozvinutí a kultivace svobody vyžaduje čas a prostředí otevřené společnosti. Prvotní je hodina (ústavních) právníků, kteří vyhlásí základní práva a nezávislým soudnictvím zajistí právní stát.¹⁷⁸ Trvá to možná déle než 6 měsíců.¹⁷⁹ Hodina politiků je vyhrazena demontáži starého řádu; zde často stojí proti sobě ekonomie a politika; vše nelze stihnout dříve než za 6 let. Poté musí být položeny společenské základy, které zaručí, že hospodářství a politika odolají i ve špatném počasí, ve velmi prudkých bouřkách vnitřních či vnějších. Hodina občana, převládnutí občanských ctností, včetně slušnosti, ale i soběstačnosti v myšlení a chování, trvá 60 let, to znamená dva generační cykly, což může být demoralizující.

Hodina právníka je euforická, hodina politika napjatá, ale vzrušující, a v hodině občana se střídá naděje a deprese a úspěch se obtížně měří. Svobodu je třeba vytvořit a bránit.¹⁸⁰

Hodina právníka neskončila. Přechtení Dahrendorfovy knihy nás ubezpečí o tom, že hodinou právníka měl na mysli právníka ústavního, resp. čas normativních změn spočívajících v zakotvení základních práv, jež jsou základem právního státu.

Je omylem si myslet, že právní transformace skončila. I dnes existují právní předpisy netransformované. Diference mezi podústavním a ústavním právem je v transformačním období běžná¹⁸¹ – úprava řádného a funkčního správního soudnictví byla přijata po více než deseti letech platnosti čl. 36 odst. 2 Listiny základních práv a svobod a také trestní řád se podmínce rovnosti obžaloby a obhajoby (čl. 37 odst. 3 Listiny) přiblížil až po deseti letech platnosti tohoto ústavního zákona. Nález Ústavního soudu ve věci tzv. nového zákoníku práce

¹⁷⁷ Pelikánová, cit. výše, pozn. č. 7, str. 452.

¹⁷⁸ Dahrendorf, R. Úvahy o revoluci v Evropě v dopise, který měl být zaslán jistému pánovi ve Varšavě. Nakl. Evropského kulturního klubu: Praha, 1991, str. 81 a 82.

¹⁷⁹ Tamtéž, str. 82, 85, 92 a 97.

¹⁸⁰ Tamtéž.

¹⁸¹ Zde cituji z Baňouch, H. Rekodifikace českého soukromého práva a otázky efektivity. In: Hurdík, J. Fiala, J. a Selucká, M. (eds.) Tradice a inovace v občanském právu. Sborník z konference. PrF MU: Brno, 2007, str. 148–162.

potvrdil,¹⁸² že (zbrusu) nový zákoník a transformovaný zákoník jsou označeními pro právní předpisy, jejichž obsahová koncepce se nemusí krýt.¹⁸³

4.1 Kontinuita práva? Hypotéza čekající ověření

„Jediná cesta otevřená sociálním vědám je zapomenout na verbální ohňostroje a pustit se do praktických problémů naší doby pomocí teoretických metod. [...] Mám na mysli metody zkoušky a omylu, vynalézáním hypotéz, jež lze prakticky testovat a podrobovat praktickým zkouškám.“¹⁸⁴

Otázka právní kontinuity či diskontinuity byla u nás jeden čas velmi diskutovanou. Byla také předmětem jednání Ústavního soudu, který konstatoval, že může jít maximálně o kontinuitu formální, nikoli materiálně hodnotovou.¹⁸⁵ Ovšem otázka kontinuity nebyla vyřešena definitivně, neb při zpětném ohlednutí vyvstávají v právu některé diskontinuitní momenty. Leccos lze ostatně vyčíst i z dobové literatury, užívá-li formulací jako je tato: Diktatura proletariátu byla nastolena „dobrovolnou aprobací sovětské ústavy dělnickou třídou“.¹⁸⁶

Nelze jednoduše říci, že obchodní právo je plně konstituováno a že jeho nedostatky jsou jen nedostatky běžně provázející hekticky tvořené zákony.¹⁸⁷ Z hlediska závazkových vztahů nelze hovořit o právní kontinuitě se socialistickým právem. Historie obchodního práva znovu začala po přijetí obchodního zákoníku.

Jinou zajímavou oblastí je právo trestní, a to zejména v době od účinnosti zákona č. 232/1948 Sb., jímž vznikl Státní soud, který dobová literatura označovala za soud řádný, ačkoli měl všechny znaky soudu mimořádného, do účinnosti zákona č. 66/1952 Sb. Nebyl to politik, ale soudce a akademik, jenž o jednom období komunistického práva napsal, že „v tomto období [...] nelze v souvislosti s uplatňováním trestního procesu vůči ‚nepřítelům lidu a národa‘ vůbec hovořit o uplatňování práva“.¹⁸⁸

¹⁸² Srov. náleží Ústavního soudu ze dne 12. 3. 2008, sp. zn. Pl. ÚS 83/06 in NALUS, č. 116/2008 Sb.

¹⁸³ Bude zajímavé sledovat, jak si v tomto ohledu povedou nový občanský zákoník a nový trestní zákon.

¹⁸⁴ Popper, cit. výše, pozn. č. 67, str. 189 a 449.

¹⁸⁵ Srov. náleží Ústavního soudu ze dne 21. 12. 1993, sp. zn. Pl. ÚS 19/93, č. 14/1994 Sb.

¹⁸⁶ Srov. Kučera, E., op. cit. výše, pozn. 29, str. 90. Bude třeba dalšího promyšlení příležitosti odpovědi i na otázku retroaktivity. „Zásada, že zákon platí nazpět, odpovídala [u dekretů č. 16/1945 Sb. a 138/1945 Sb.] právnímu vědomí národa, odpovídala představám lidu o spravedlnosti. Za fašistické okupace nebylo možno vyhlášovat normy československého státu na našem území. Zrádci však byli varováni.“ In: Kolektiv, Teorie práva. SPN: Praha, 1964, str. 105.

¹⁸⁷ Pelikánová, cit. výše, pozn. č. 7, str. 449.

¹⁸⁸ Srov. Šámal, P. K úpravě trestního procesu v letech normalizace. Podkladem sloužila zjištění ve věci stížnosti pro porušení zákona projednané NS ČR pod sp. zn. 7 Tz 179/99 ve věci soudce Pavla Vítka. Judikát byl použit i ve věci sp. zn. 5 Tdo 915/2006 ze dne 16. 8. 2006 kde šlo o pokus potrestat justiční „přehmat“ ve věci bratranceů Barešových; přes tento zásah

Otázka, zda byla skutečně narušena kontinuita práva, nebude jistě odpovězena hned. Ať už bude odpověď jakákoli, platí, že koncepce kontinuity či diskontinuity musí být důsledná. Trpkost mnoha politických vězňů je způsobena zvláštním přeskokováním: jejich nároky jsou posuzovány z hlediska kontinuity a právo je vykládáno tak jako dříve, jako by byl komunismus. Věznitelé požívají často výhod diskontinuity i kontinuity: platové nároky mají linku prodlouženu hluboko do komunismu, činnost je posuzována podle tehdy platných zákonů, ale když se náhodou objeví porušení tehdy platných zákonů, následuje diskontinuitní přeskok: „Všichni přece víme, jak to tehdy fungovalo.“ Nejedna muklyně či mukl by byl taky rád, kdyby se důchod nepočítal z almužny placené z dobrodiní strany, ale aby stát u vědomí, že „všichni víme, jak to tehdy chodilo“, důchod diskontinuitně počítal z nějaké důstojné základny, odpovídající novým ústavním poměrům.

4.2 Tiše působící socialistický normativní systém

Vytvoření nového systému pravidel je dlouhodobý úkol, k jehož splnění nepostačí jen legislativní cesty. Jeho úspěšnost závisí i na mnoha mimoprávních okolnostech.¹⁸⁹

Socialistický právní systém měl výrazné zvláštnosti.¹⁹⁰ Cílem práva bylo v prvé řadě zajištění národní bezpečnosti a hned poté následovaly hospodářské úkoly: produkce a distribuce statků dle socialistických principů; třetím úkolem práva bylo vzdělávání za účelem překonání sobeckých a antisocialistických tendencí; dělba moci byla odmítnuta, zákony obsahovaly vůli vládnoucí třídy artikulovanou komunistickou stranou. Soudy nesměly tvořit či interpretovat právo.

Kolaps komunismu měl být provázen novým ustavením základních pojmů, na nichž právo stojí, avšak právní přerod je (i díky konzervativním tendencím práva a personální kontinuitě právních aktérů) velmi dlouhý proces.

Text zákonné úpravy měl často velmi omezený význam.¹⁹¹ Učitelé, jejichž učitelé sami nezažili jiné než deformované pojetí práva, předávají toto pojetí dál; snížila se totiž schopnost deformace poznat.¹⁹² Profesorka Irena Pelikánová v roce 2004 zaznamenala návrat ke zděděným koncepcím (prekluze, absolutní

st. zastupitelství v roce 2008 trestní stíhání zastavilo. Vrchní soud v Praze (rozh. sp. zn. 7 To 144/2007, ze dne 4. 2. 2008) chtěl jednoznačný závěr o nepromlčení justičních zločinů použít k podepření promlčení činu Ludmily Brožové-Polednové, na což Nejvyšší soud ČR nepřistoupil (rozh. sp. zn. 7 Tdo 549/2008 ze dne 4. 6. 2008) a judikát sp. zn. 7 Tz 179/99 zachoval.

¹⁸⁹ Pelikánová 2004, str. 452.

¹⁹⁰ Srov. Vago, S. Law and Society, 5t ed. Prentice Hall: New Jersey, 1997, str. 12–13.

¹⁹¹ „[...] přestože z naší literatury i judikatury číší tolik pozitivizmu, protože všechny tyto právnícké osoby fungují bez ohledu na zmíněný legislativní kotrmelec.“ Pelikánová, cit. výše, pozn. č. 7, str. 450–451 a též 432.

¹⁹² Pelikánová 2004, str. 449 a 450–452.

neplatnosti, monopol právnických osob), který vysvětlila pohodlností a neschopností poznat zdroje deformací.

Stále žijí hodnoty vytvořené dřívějšími normativními schémata, což můžeme vidět nejen na právních předpisech, které v duchu dřívější ideologie favorizují práci do té míry, že o neplatnosti výpovědi z pracovního poměru rozhoduje tříčlenný senát, ale o miliónovém směnkovém sporu samosoudce.¹⁹³ Civilně škodní spory vycházejí „z oprášené judikatury“, ačkoli tato judikatura má oporu v marxistické teorii hodnoty, která je neživotná, ale hlavně nekompatibilní s trhem.¹⁹⁴ Staré hodnotové majáky mají nezanedbatelný podíl na postoji k sudetským Němcům či restitucím, slovy dobové učebnice „*výdobytkům národní (protiněmecké) a demokratické (protipodnikatelské) revoluce*“; úkolem práva bylo tyto výdobytky „zabezpečit“,¹⁹⁵ tedy legalizovat. Ustavní preambule po dobu čtyř desetiletí obsahovaly závazný výklad dějin, který dodnes přetrvává v obecném povědomí. Nesmíme zapomínat, že tento výklad pronikal do učebnic, knih a článků a byl do omrzení omílán čtyřicet let. Ústava působila jako tichý programátor hodnot společnosti a byla úspěšná tím více, čím více nebyly vštěpované „poznatky“ konfrontovatelné s realitou každodennosti.

Musí být rovněž opuštěna představa, že právo je nástrojem, jímž je možno řídit společenskou realitu libovolně a bez jakýchkoli mezí. Legislativa musí respektovat jisté hranice, má-li působit žádoucím způsobem ve vnějším světě.¹⁹⁶

Náš zdravý rozum je zčásti formován socialistickým normativním systémem, který tak stále sídlí v zákoutí našich myslí a srdcí. „Normalita“, kterou toto prostředí vytvořilo, snižuje náš cit poznat odchylky neakceptovatelné a nebezpečné. Socialistický normativní systém působí, i když na papíře dávno neexistuje. Podobně, tedy bez vynutitelnosti a neviditelně, působí i jiné normativní systémy, jako je náboženství či systém etických hodnot.

4.3 Vyrovnání s minulostí

„Omlouvání zločinů podvrací veřejnou morálku, mstít se za ně vede k násilnostem. Ani jeden postup neslouží k budování svobody.“¹⁹⁷

Zákony k vyrovnání se s minulostí nestačí. V mnoha nekomunistech přetrvává pocit, že uvnitř justice není vůle dát průchod spravedlnosti ve věcech

¹⁹³ Blíže k tomu in Baňouch, H. Jednoduchá řešení zvýšení efektivnosti českých soudů. In: Hledání optimálního modelu správy soudnictví pro Českou republiku. Senát PČR: Praha, 2008.

¹⁹⁴ Na základě ní je havarované auto s vyměněnými díly díky této výměně hodnotnější než auto nehavarované.

¹⁹⁵ Chorváth, J. Suchoža, J. Československé hospodářské právo. Obzor: Bratislava, 1982, str. 50.

¹⁹⁶ Pelikánová, cit. výše, pozn. č. 7, str. 452.

¹⁹⁷ Dahrendorf, cit. výše, pozn. č. 22, str. 99.

těch mála zločinů, které se podaří trestněprávně uchopit. Tím je zejména u osob poškozených komunistickým režimem umocňován pocit nenaplněné spravedlnosti.¹⁹⁸ Zvnějšku proces vyrovnání se s minulostí vypadá tak, jako by moc dělala ústupky jen nerada a pomalu (jen rušící, a nikoli zprošťující rozsudek atd.) Vyhýbavý přístup soudů k otázkám minulosti šíří nedůvěru v justici.¹⁹⁹

Již komise ÚV KSČ vedená R. Barákem v lednu 1955 navrhla revizi politických procesů jen v omezeném rozsahu. Politické byro ÚV KSČ vydalo speciální usnesení a revize se musela důsledně řídit podle těchto zásad: „*1. nedotýkat se hlavních procesů, 2. potvrdit „vinu“ a oprávněnost rozsudků, tzn. oběti procesů zůstanou zločinci i po případném propuštění na svobodu, 3. revizi omezit jen na zmírnění trestů. Jen v několika případech povolilo soudní rehabilitaci nevinných. Zvláště rozhodně odmítalo revizi procesu se Slánským a spol., s Horákovou a spol., s H. Ptkou.*“²⁰⁰ Pokud tato slova čteme v roce 2009, můžeme mít pocit, že vyjma jasné justiční distance od odsouzení R. Slánského se toto usnesení stále daří plnit.

Institucionalizování státní nedůvěry k osobám, které byly v KSČ, bývá viděno jako zamindrákované kádrování, které nás připraví o skvělé odborníky a nastane katastrofa,²⁰¹ což jiní odmítnou,²⁰² neboť jejich začleněním by demokratické instituce jednak ztratily důvěryhodnost, jednak nejsou byrokratické návyky z komunismu automaticky přenositelné do prostředí otevřené společnosti. „*Kádrování neznamená, že se u lidí pídíme po okolnostech, které mohly hrát roli při tom, co od nich očekáváme.*“²⁰³

Některé změny budou nastoleny až na základě bádání nové sociálněvědné generace.²⁰⁴ Komunismus zanikl kvůli strachu z budoucnosti, kvůli nedůvěře.²⁰⁵ Tato nedůvěra by neměla zasáhnout režim nový. Komunisté naplno využívají možností, které jejich režim oponentům nikdy nedával. Šíří konspirační teorie, popírají zločiny komunismu, resp. dělají, že se jich netýkaly a že s nimi nesouhlasí.²⁰⁶ Zločiny padesátých let má překrýt poukaz na pozdější příkladný život, stvrzený mnoha svědectvími.²⁰⁷ Na hrobě krvavého vyšetřovatele se skví

¹⁹⁸ Fiala, P., Holzer, J., Mareš, M. Pšeja, P. Komunismus v ČR. MPÚ: Brno, 1999, str. 298.

¹⁹⁹ Jan Šmíd. Kati nezávislých soudců: Po Grebeníčkoví Minařík. Lidové noviny, 25. 8. 2003.

²⁰⁰ Kaplan, cit. výše, pozn. č. 20, 3. díl, str. 19.

²⁰¹ Václav Žák: Mindrák českých kádrováků. Lidové noviny, 1. 9. 2004.

²⁰² Pavel Máša. Bojovník s kádrováky Žák spadl z bolševického Marsu. Lidové noviny, 2. 9. 2004.

²⁰³ Bohumil Doležal. O kádrování. BBC Czech, 11. 10. 2004.

²⁰⁴ Jan Urban: Rubikon generační kontrarevoluce. aktualne.cz, 15. 1. 2008.

²⁰⁵ Např. Drakulič, cit. výše, pozn. č. 154, str. 16.

²⁰⁶ Rozhovor Renaty Kalenské s bývalým předsedou MV KSČ v Praze Miroslavem Štěpánem „Žádou svobodu jste si nevybojovali“. Lidové noviny, 8. 11. 2004.

²⁰⁷ Břetislav Rychlík: „V okresních novinách Uherskohradištska čtu titulek: „S Grebeníčkem se loučili i komunisté i družstevníci.““ BBC Czech, 13. 8. 2003.

nápis „Odkazem, který nám zde zanechává, je hluboká úcta k lidem“. Smuteční oznámení citovalo Einsteina o naplněném životě, obětuje-li se člověk pro jiné. Pokora nikde a na pozadí je vyhrožováno svědkům zločinů tohoto vyšetřovatele a na nátlaku se měl podílet i advokát.

* * *

Naše úsilí o poznání minulosti nemá význam jen pro nás samotné. Je podstatné i pro všechny další společnosti, které se ocitnou ve stejné situaci jako my v roce 1989. A tak jako my jsme se učili jinde, mohou zase naše poznatky pomoci jiným. Jedním ze základních transformačních kroků je odpuštění²⁰⁸ podmíněné vyznáním podstaty zlých činů, doprovázené velmi dlouhou promlčecí lhůtou pro ty, kteří se k vyznání neodhodlají anebo učiní vyznání nepravdivé. Kromě očištné funkce může mít případná „komise pravdy“ významný výsledek v tom, že vznikne bohatý informační korpus, jenž umožní vyznat se v minulosti a tím i přítomnosti a budoucnosti. Svědectví a vyznání kajících (ať už upřímných či pragmatických) jsou pro orientaci v labyrintu moci nenahraditelná a ušetří spoustu energie a času vynaloženého na poznávací aktivity, které se budou moci rychleji orientovat na budoucnost. Jak napsal Tzvetan Todorov, který studoval a analyzoval komunistické a nacistické vězeňské tábory: „*Vypovídat v zájmu nalezení pravdy: to je povinnost svědka. Soudit v zájmu obnovení zásad spravedlnosti je posláním soudce. To však ještě nestačí, [...] je třeba [...] pochopit. Proč a jak se zlo přihodilo? Jestliže pouze vypovíme, co se stalo, a nesnažíme se hledat souvislosti s jinými událostmi v minulosti, uděláme z toho pomník, [...] ale pořád to není dost. Vzpomínka na tábory se musí stát zásobníkem informací pro naši schopnost vyznat se v přítomnosti, proto se musíme umět poznat v táborové karikatuře.*“²⁰⁹

Část druhá

PRÁVNÍ OBLASTI

²⁰⁸ Dahrendorf, cit. výše, pozn. č. 22, str. 99.

²⁰⁹ Todorov, T. V mezní situaci. Mladá Fronta: Praha, 2000, str. 296.